తిరుపతి వేంకటకవులొనర్చిన తెనుఁగుగ్రంథములు.

నాటకములు

1 పాండవజననము
2 పాండవప్రవాసము
3 పాండవోద్యోగము
4 పాండవవిజయము
5 పాండవాశ్వమేధము
6 పాండవరాజసూయము
7 దంభవామనము
8 అనర్ఘనారదము
9 సుకన్య
10 పండితరాజము
11 ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము
12 ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకము
13 వ్యసనవిజయము
14 సౌవర్ణపాత్రికము
15 మృచ్ఛకటికము
16 ముద్రారాక్షసము
17 బాలరామాయణము

ప్రహసనములు

18 రసాభాసము
19 త్రిలోకీవిజయము
20 పల్లెటూళ్ళ పట్టుదలలు
21 అపూర్వ కవితావివేచనము
22 కవిసింహగర్జితములు

చాటువులు

23 నానారాజసందర్శనము
24 కలగూరగంప
25 శతావధానసారము

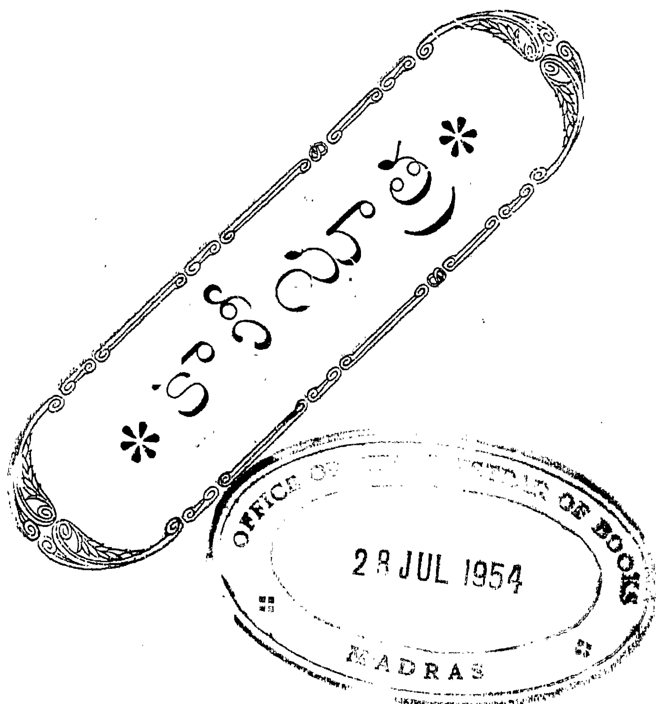
వచనములు

26 కథలు - గాథలు (1-2-3-4 సంపుటములు)
27 హర్షచరిత్రము
28 విక్రమాంకదేవచరిత్రము
29 చంద్రప్రభచరిత్రము
30 సారస్వతవిమర్శలు (1-2 భాగములు)
31 భారతవీరులు
32 కాశీయాత్ర
33 విక్రమచెళ్ళపిళ్ళ
34 షష్టిపూర్తి
35 దివాకరాస్తమయము
36 ఆంధ్రభోజుఁడననేమి?
37 సతీజాతకము

సంస్కృత గ్రంథములు

38 కాశీసహస్రమ్
39 ధాతురత్నాకరమ్
40 శృంగారశృంగాటకమ్
41 క్షమాపణమ్
42 శిష్టపేషణమ్
43 శలభాలభనమ్

శ్రీ మత్పరదేవతాయైనమః

పెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి. శతావధాని

వెల :

0-12-0

ప్రకాశకులు :

చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి సన్సు

వేంకటేశ్వర పబ్లికేషన్సు

కడియం P. O.

తూర్పుగోదావరి జిల్లా.

ముద్రణ :

వేంకటేశ్వర ప్రింటింగుప్రెస్, ఆలమూరు.

రెండవ కూర్పు :

1000 — ప్రతులు

కాశీ యాత్ర

నేనీ పొత్తమును సర్వసాధారణమయిన వ్యావహారిక భాష లోనే వ్రాస్తాను. 64 వత్సరములు నిండు వయస్సులో వ్రాస్తా వున్న దీనిని చూచి, నన్ను "తుద కబ్బెరా తురకభాష" అని నామి త్రులూ, శిష్యులూ లోనగువారు కొందఱు నిందింతురని నాకు తెలిసిన్నీ, నేనిట్టిభాషను సమర్థించు వారిలో చేరినవాడను కాక యుండిన్నీ, ఇందులో వ్రాయుటకు కారణము, నాకు ఈభాష అంటే అంతగా యిష్టంలేకపోయినా, ద్వేషంకూడా అంతగాలేదని లోకులకు తెలియజేయుటయే నాముఖ్యోద్దేశ్యము. ఇదిన్నిగాక, ఈ భాషకు చోటివ్వదగిన కబ్బము లెట్టివో సూచించుటకుగూడా నేని ప్పుడీ పనికి తలపెట్టినాను. ఇప్పుడే కాదు, ఇంతకుపూర్వము కూడా నేనిట్టి పట్టుల నిట్టిభాషనే ఉపయోగించి యుంటిని. 'పల్లె టూళ్ళ పట్టువలలు' లోనైనవి చదివినవారి కీసంగతి విశదమే. కావున విస్తరింపక ప్రస్తుతము ప్రారంభిస్తాను. ఇప్పుడు నేను వ్రాయబోయే విషయము అంతో యింతో 'జాతకచర్య' అను పొత్తములో స్పృశించి విడిచిందేకాని క్రొత్తదికాదు! అయితే మరల యెందుకు వ్రాయాలంటే, అందులో నెత్తికొన్న విషయా లొక్కొక్కటి విడదీసి వ్రాసేయెడల యెంతెంత గ్రంథముపెరు గునో చదువరుల కెఱుకపడే నిమిత్తమే కాని వేఱుకాదు.

వే: 0-1

గణపతి నవరాత్రములు

నేను ఆయా గురువరుల సమక్షమున అక్షరములు, బడి చదువు, ఫ్రెంచి, సంగీతము, భారవివఱకు కావ్యములున్నూ చదువు కొని, కొంచము లఘుకౌముది చదివి—బ్ర॥ శ్రీ॥ చర్ల బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిలవారి సన్నిధికి విద్యాభ్యాసమునకు వెళ్ళేటప్పటికి నాకు పద్దెనిమిదో వత్సరము దాటవచ్చింది. శ్రీ శాస్త్రిలవారివద్ద సిద్ధాంతకౌముది ప్రారంభించిన మాసం దాటునంతలో—గణపతి నవరాత్రములు సమీపించినవి. అపుడు గురువుగారు శిష్యుల నుద్దేశించి, "ఈగణపతిపూజ విద్యార్థులకు చాలాముఖ్యమైనది, కాశీలో దీనిని మిక్కిలీ శ్రద్ధాభక్తులతో విద్యార్థులు చేస్తూవుం టారు, కాబట్టి మీరుకూడా చేస్తే మీకు సకల శ్రేయస్సులున్నూ కలుగుతవి" అని ప్రస్తావించినారు అప్పటికి శ్రీ శాస్త్రిలుగారు కాశీనుండివచ్చి కొలదికాలమే అగుటచే విద్యార్థులు నలుగురైదు గురికంటే లేరు, అందులో నేనొకడను. శాస్త్రములో నాకంటె తక్కిన విద్యార్థులు ఎక్కువవారే కాని, సంస్కృతము మాటెటు లున్ననూ, తెలుగులో కవిత్వము చెప్పుటయందేమి, పురాణము చెప్పుటయందేమి, నేను "అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద" అన్నట్లున్నాను. గణపత్యుత్సవానకు కొంత ధనార్జన కావాలిగనుక, నన్ను శాస్త్రిల వారు ఆవిద్యార్థులలో పెద్దచేసి సంపాదనార్థం పంపించినారు.

శాస్త్రిలవారి గ్రామము తాడేపల్లి గూడెమునకు ఉత్త రంగా సుమారు రెండుకోసుల దూరములో నున్న "కడియెద్ద" అనే పల్లెటూరు. ఈయూరికి రెడ్డిసీమ కడుదగ్గఱ. ఇప్పుడెటు

లున్నను, అప్పటికి ఎవరేని యాచకులు వెళ్ళేయెడల, ఆరెడ్డి సీమలో అంతో యింతో డబ్బుసంపాదన కావడముకు నిస్సంశయము. అప్పటికి బ్రాహ్మణులంటే, అందులో చదువుకొన్నవారంటే, పట్నాల్లోనేమి పల్లెటూళ్ళలోనేమి, గృహస్థులు మిక్కిలిగా ప్రేమించేవారు. ఎప్పుడోకాని బ్రాహ్మణుడు కనుపడని రెడ్డిసీమనుగూర్చి చెప్పేదేమిటి! ఆసీమలో "లక్కవరం" అనే గ్రామం పెద్దది. ఆవూళ్ళో కోమట్లు విస్తరించి వున్నారు. కోమట్లున్నచోట సర్వసాధారణంగా ధనలక్ష్మికూడా వుంటుందని చెప్ప నక్కరలేదుగదా, ధనమున్నచోట, సర్వత్రా కాకున్ననూ, నూట, నాటనైనా దాన ముండకపోదు. మేము ఈసంగతి మనస్సులో పెట్టుకొని ఆవూరు వెడితిమి. ఆయూరి వర్తకులు మమ్మల్ని ఆదరించి మాచేత పురాణము చెప్పించి, విని మాప్రయత్నానికి యథాశక్తిని తోడ్పడినారు. తరువాత, జంగారెడ్డిగూడెం, కామవరపుకోట మొదలైన వూళ్ళుకూడా వెళ్ళి ప్రయత్నించాము. కామవరపుకోటలో పెద్దకోమటి యిచ్చినచీటీ పుచ్చుకొని ప్రతిదుకాణం గోరుముష్టికూడా యెత్తేము. కాని లక్కవరంలోవలె యెక్కువగా లాభించలేదు. అంతలో గణేశ్వర చతుర్థి సమీపించినది. గురువుగారి సన్నిధికివచ్చి సంపాదించిన—స్వల్ప ద్రవ్యమును వారికి నివేదించితిమి. వారు "చలినీళ్ళకు వేడినీళ్ళు తోడు" అన్నట్లు మఱికొంత ద్రవ్యమును జేర్చి ఆవుత్సవమును సర్వోత్తమంగా జరిగించిరి. ఆతొమ్మిదిరోజుల్లో విద్యార్థులకు పాఠము లుండవు కాని. శాస్త్రములో పూర్వపక్షములు కొందఱు చేస్తే మఱి కొందఱు సిద్ధాన్తములు చేయడం మొదలైన వ్యాసంగ

ములు గురువుగారు దగ్గఱనుండి జరిపించడము కాశీలో ఆచా
రముగనుక ఇక్కడ కూడా ఆలాటి సందర్భాలు గురువుగారు
చేయించేవారు. దీనివల్ల శిష్యుల సభాకంపము పోయి గంభీరతనం
కలుగుతుందని గురువుగారు సెలవిచ్చేవారు. ఇక నొకటి: ఈ
గణేశ్వరుని పూజించడముకు విద్యార్థులలో బ్రహ్మచారిని గురు
వుగారు నియమించేవారు. ఒకయేడు పూజించిన విద్యార్థి మఱి
యొకయేటికి పనికిరాడు. కారణమేమంటే : ఆవిద్యార్థి మఱు
చటి యేటికి ఈపూజాకారణంవల్ల గృహస్థయి తీరుతాడు. గృహ
స్థుకు బ్రహ్మచారియైన గణపతిని పూజించుటకు అర్హతలేదని
గురువుగారు చెప్పేవారు.

కాశీ వెళ్ళడానికి వూహ

ఈ రీతిగా గురువుగారివద్ద కడియెద్దలో చదువుకొంటూ
వుండగా నాకు కాశీవెళ్ళడానికి వూహకలిగింది. చక్కగా అన్నము
పెట్టి చదువు చెప్పుతూవున్న గురువును వదలి కాశీ వెళ్ళడమెందు
కని చదువరులకు శంకకలుగవచ్చును. కారణం వ్రాస్తూవున్నాను.
తఱుచు గురువుగారు కాశీవిశేషాలు ముచ్చటిస్తూ వుండేవారు. అవి
విని విని వుండడడమువల్ల, ఆయావిశేషాలు చూదామని అభిలాష
యొకటి. ఇంకొకటి, నా చిన్నతనము సుమారు పదియేండ్లవఱకు
జన్మస్థానమైన కడియంలో వెళ్ళినప్పటికి, తరువాత యానాములో
వుండుట తటస్థించింది. కడియము పల్లెటూరు; యానామో, పట్న
వాసము. అందుచేత కొంచము నాగరికతకు సంబంధించిన అభ్యా
సములకు అలవాటు పడ్డాను. ఆఅభ్యాసంలో ప్రతిరోజున్నూ తమల

పాకులు వేసికొనుట మిక్కిలి పల్లెటూరగు కడియెద్దలో దుర్లభ మయినది. కాశీలో సత్రాల్లో భోజనము పెట్టుటయేకాక ప్రతి రోజున్నూ తాంబూలముకూడా విధిగా యిస్తారని వినియుండు టచే కాశీ వెడదామని బలవత్తరమైన కోరిక వుదయించింది. అయితే అది ద్రవ్య సాధ్యమవుటచే, వెంటనే సాగలేదు. ద్రవ్య ములేకుండా బయలుదేరితే యేమవుతుందో యింతకు ముందొక పర్యాయము వేఱొకని ప్రేరేపణమీద బయలుదేరి విశాఖపట్నము వఱకును వెళ్ళి పయిని వెళ్ళలేక తిరిగివచ్చిన నాకు పూర్తిగా తెలిసేవుంది గనుక, తొందర పడి బయలుదేరలేదు. ఈలోపున శ్రీ శాస్త్రిలవారు ఆ యీ విద్యార్థులనెల్ల పోషించడానికి అప్పు డప్పుడు కొన్నిగ్రామాలు సంచారంచేస్తూ వుండడములో, అక్క డక్కడ కొందఱు సంపన్నగృహస్థులు మా గురువుగారిని "మీ విద్యార్థులలో నెవరైనా పురాణం చెప్పేవారున్నారా" అనిఅడుగు చుండేవారు. వారికి మాగురువుగారు నన్ను చూపేవారు. నావ వల ఆగృహస్థులు పురాణం విని, నాకుపదో, అయిదోరూపాయీ లిచ్చి పంపుచుండేవారు. ఆద్రవ్యాన్ని నేను మా గురువుగారి వద్దనే దాచుకొనేవాడను. ఏలాగైతేనేమి ఆ యీబాపతు సొమ్ము నాతాలూకు మా గురువుగారివద్ద సుమారు యాభై రూపాయీల వఱకున్నూ నిలువవుంది. ఈసొమ్ముతో నేను కాశీకి వెళ్ళవచ్చు నను ధైర్యము కలిగింది. అప్పటికి రైలు బెజవాడ వఱకు వచ్చింది. బెజవాడనుండీ కాశీకి సుమారు పద్దెన్మిది రూపాయీలు రైలుఛార్జీ. అయితే యీసొమ్ము గురువుగారి నేమనియడుగుదును? కాశీవెళ్ళెదనని వారితో చెప్పవీలులేదుగదా, ఏదోవంకపెట్టి పుచ్చు

క్కోవాలి. ఇట్లుండగా గురువుగారు కీర్లంపూడి వార్షికానికి బయలు దేరినారు. అక్కడ జమీందారులు వార్షికము అరవై రూపాయీ లున్నూ ఇచ్చినారు. వారిని సొమ్ము అడిగి పుచ్చుకొని, స్వగ్రామము వెళ్ళివస్తానని మనవిచేసి, కాశీకి వెడదామని ఆలోచించుకొని, విరోధి సం॥ మార్గశీర్ష శుద్ధ తదియనాడు ముహూర్తము బాగున్నదని మనసులో పెట్టుకొని వున్నాను. సొమ్ము అడగడమే తరువాయి గాని, వారు ఇవ్వడానికి లేశమున్నూ అభ్యంతరములేదు. అంతలో ఆగ్రామంలో వుండగానే నాకు పెండ్లి తటస్థించి ఆప్రయాణ ముహూర్తము పెండ్లి ముహూర్తంగా పరిణమించింది. దాని సందర్భం టూకీగా వ్రాస్తాను.

పెండ్లి మాటలు

కీర్లంపూడికి సమీపములో—గెద్దనాపల్లి అనే పల్లెటూరిలో శ్రీ శాస్త్రులవారి అన్నగారి అల్లుడు రామడుగుల వేంకటాచలముగారు స్కూల్ మాస్టరుగా ఉన్నారు. సమీపమగుటచే కీర్లంపూడికి ఆయన పినమామగారి దర్శనానికి వచ్చారు. ఆయనతో సుప్రసిద్ధులు నూకల సోమనాథ శాస్త్రులుగారి కుమారుడు వేదశాస్త్రపండితుడు వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారుకూడా అప్పుడు అత్తవారింటికి వచ్చియుండుటచే గెద్దనాపల్లెనుండి శాస్త్రులవారి దర్శనానికి వచ్చారు. వారిరువురున్నూ శ్రీవారి దర్శనానికి వచ్చేసమయానికి, శాస్త్రులవారి సన్నిధిని నేను తప్ప ఇతర విద్యార్థు లెవ్వరున్నూ లేరు. తక్కిన విద్యార్థు లందఱున్నూ ఆసమీపంలోనే వున్న ధర్మవరపు పాఠశాలా పండితులగు తనికెళ్ళ నరసింహశాస్త్రుల

వారి దర్శనం నిమిత్తం వెళ్ళారు. అట్టి సమయంలో గెద్దనాపల్లె నుండి వచ్చిన యిరువురిలో పండితుడని యింతకుముం దుదాహ రించిన వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారు నన్ను ఏవోకొన్ని ప్రశ్నలు వ్యాకరణంలో అడిగారు. నాకుతోచిన సమాధానాలు చెప్పి అంతతో వూరకుండక నేను ఆయన్ని మళ్ళా ప్రశ్నించడానికి మొదలుపెట్టి నాను. అది గురువుగారు అంగీకరించక, "అబ్బాయీ! ఆయన నీకన్న సర్వాత్మనా పెద్దలు, నీవు ఆయనను ప్రశ్నించకూడదు," అని నన్ను గట్టిగా మందలించారు. విద్యార్థి అవస్థలో నుండు టచే నేను "వారి పెద్దఱికమునకు నేనేమి లోటు గలిగించాను. నన్ను వా రడిగారు, నాకు తోచినవి చెప్పినాను, నేను మళ్ళాఅడి గాను," అనియొక మోస్తరు వినయముగా గురువుగారికి ఉత్త రము చెప్పినాను. అంతతో ప్రస్తుత విషయము ఎట్లో ఆగింది.

నన్ను ప్రశ్నించిన పండితుడున్నూ నాకు కాబోయేమామ గారున్నూ ఆరోజు అక్కడనే ఉండిపోయిరి; పిమ్మట జాము రాత్రి తెల్లవారువేళ మా గురువుగారితో నన్నుగూర్చి కాబోయే మామగారు ముక్తసరిగా ఈ క్రింది మాటలను మాట్లాడినారు. "మీరు మీ మనుమరాలిని మా బావమఱదికి ఇమ్మని ఇదివఱలో నాతో చెప్పుతున్నారు. ఆవరుడు వయస్సులో కొంత ముదురు. అందుచేత నాకు సంశయముగా వుంది. ఈవేళ నాతో వచ్చిన వేంకట కృష్ణయ్య శాస్త్రులుగారితో ప్రసంగించిన పిల్లవాని కివ్వ వలెనని నాకు వుద్దేశము హఠాత్తుగా కలిగింది. నగలు నగయి రాలతో నాకేమీ పనిలేదు. ఎట్లో బొమ్మల పెండ్లి మోస్తరుగా

పెండ్లి చేసి పంపుతాను. అతనితో మీరీమాట చెప్పి అంగీ
కరిస్తాడేమో కనుక్కోండి" ఈమాటలకు గురువుగారు సమ్మ
తించారు. ఉదయము వారంతా కూర్చుని నన్ను పిలిచి యీ
విషయము చెప్పినారు. చెప్పి దీన్ని గూర్చి మీగ్రామము వెళ్ళి
మీ తల్లిదండ్రులతో ఆలోచించి ఏదో అభిప్రాయము తేల్చ
మన్నారు. దానిమీద నేను మా గురువుగారితో "మీకన్న మా
తల్లిదండ్రు లెక్కువవారు కారు, తమయిష్టమునకు వారు మాఱు
చెప్పరు. కాబట్టి తమ చిత్తమువచ్చినట్లు జరిగింపవచ్చు" నని
నేను ప్రత్యుత్తరము చెప్పితిని. ఇక్కడ నిక నొకటి చెప్పవలసి
యున్నది. ఏమిటంటే. నాకు అప్పటికి కాశీవెళ్ళి అక్కడ అధమం
పంద్రెండేండ్లేనా వుండి గొప్ప పాండిత్యం సంపాదించి దేశానికి
వచ్చిన పిమ్మటగాని పెండ్లి చేసుకోవాలని సుతరామున్నూ లేదు.
అట్టిస్థితిలో గురువుగారు ఈప్రస్తావన తేవడంతోనే అంగీకరించ
డానికి కారణమేమంటే నాకు అప్పుడు వుద్దేశించిన కన్యక నే
నెఱిగినదే కాని క్రొత్తదికాదు. అయిదు వత్సరముల కన్న
ఎక్కువ వయసులేదు. నే ననుకొన్నంతకాలమున్నూ కాశీలో
నున్నను భార్యా ప్రతిబంధక మేమిన్నీ వుండదని వూహించు
కొన్నాను. ఆ తరువాత నా తరఫున గురువుగారు తల్లిదండ్రులై
తథాస్తు అన్నారు. ఆవేళ కార్తీక బహుళ త్రయోదశి; మార్గశీర్ష
శుద్ధతదియ సుముహూర్తము అనుకొన్నారు.

వివాహసన్నాహం

వెంటనే గురువుగారు సంస్థానం వారికి కబురుచేయుట
కయి మళ్ళా దివాణంలోనిక్కి ప్రయాణ మయినారు. వార్షికము

ముట్టినదికదా, ఏమి, మరల శాస్త్రిలవారు దయచేయుచున్నారని వుద్యోగస్థులు ఆశ్చర్యంగా చూడ మొదలిడినారు. వారివారితో ప్రస్తుతము శుక్రితపఱచి గురువుగారు శ్రీ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారి ముఖ్యపరిచారికను కామాక్షిని పిల్చి, అమ్మగారితో ఈసంగతిని మనవిచేయమని చెప్పినారు. బుచ్చి సీతమ్మగారనగా, అపుడు కిర్లంపూడి జమీను అనుభవించుచున్న శ్రీ యినుగంటి బుచ్చి తమ్మయ్య, చిన్నరావుగార్లకు మాతామహి. ఎస్టేటు మనమలిద్ద ఱికి వశపరచి చాలకాలమైనది. అమెకు మనుమ లిద్దఱున్నూ నెల 1 టికి రు 500—0—0 చొప్పున మాత్రము గౌరవార్థం ఇచ్చు చున్నారు, ఈ అయిదువందలును ఆమె తన ముఖ్యపరిచారిక యగు కామాక్షి చేతులో పోసి ధర్మఖర్చు చేయవలసినదని చెప్పు చుండేది. ఈ పరిచారిక, అమ్మగారంత వృద్ధు కాకపోయినా, సుమారు షష్టిపూర్తికి దాదాపు వయస్సులోవుంది. మిక్కిలి దేవ బ్రాహ్మణ భక్తిపరురాలు. జమీందారులవద్ద మెలగు చుండుట చేతనో, పూర్వపుణ్యవశంచేతనో ఉదారమైన గుణసంపత్తికలది. ఎట్టిదియును గాకున్న, ఆ జమీందార్లు బుచ్చితమ్మయ్య చిన్నరావు గార్లు అందఱు దాసీలతోపాటుగా గాక, ఈపరిచారికను 'కామ న్నప్ప' అని వరుసవావులతో పిలవడం తటస్థింపదుగదా ? ఈ పరిచారిక యెవరి నవుకరో ఆబుచ్చిసీతయ్యమ్మగారిని గూర్చి కొంచ మిచట తెలుపవలసి యున్నది. ఈమె శ్రీరావు నీలాద్రి రాయనింగారికి కోడలు. శ్రీ నీలాద్రిరాయనింగారి ప్రథమభార్యా పుత్రిడగు శ్రీబుచ్చితమ్మయ్యగారి భార్య. ఈ బుచ్చితమ్మయ్య గారు శ్రీపిఠాపుర సంస్థానము ఏలవలసిన వారయ్యును, తలి

దండ్రులకు తాత్కాలికముగా కలిగిన మనఃకలహంవల్ల కోట లోని చరాస్తిని మాత్రము గైకొన్న తల్లిగారివల్ల కోట వదలి బాల్యమున నీవలికి రావలసినవారైరి. ఆపిమ్మట అక్కడినుండి తెచ్చిన ధనమువలన ఈకిర్లంపూడి యెస్టేటు తల్లిగారే పెద్దాపురం సంస్థానమువారివద్ద కొన్నారు. ఈ బుచ్చితమ్మయ్యగారి తల్లి దండ్రులకు తాత్కాలికంగా కలిగిన మనఃకలహంవల్లనే కాటూరి వుంపల్లె, జగ్గంపేట యెస్టేటులుగూడా యేర్పాటయినాయి. ఇంత కన్న ఈ విషయమునకు ఇక్కడ చోటుచాలదు. కావున ప్రస్తుత ముపక్రమిస్తాను. ఈ బుచ్చిసీతయ్యమ్మగారు మహాధర్మాత్మురాలు. ధర్మవరములో పాఠశాల, అన్నవరంలో ధర్మసత్రము లోనైన ధర్మకార్యాలు పెక్కులు ఈమె చేసినారు. అట్టి ధర్మాత్మురాలిని సేవించే దాసికిమాత్రం మంచిబుద్ధి యేలకలుగదు? కలగడం న్యాయమే. భాగవతములో శ్రీ పోతరాజుగా రేమన్నారు? "అధముడైన వాని కొలగుకంటె నత్యధికునింట దాసి యగుట మేలు" అని కదా! అదియటులుండె. గురువుగారు అమ్మగారితో మనవిచేయమంటే మనవిచేయుటకు వెడుతూ, ఈ వివాహము అమ్మగారి సెలవుమీద తానే జరిగించవలెనని ఆ పరిచారిక వూహించుకొని, సంతోషముతో అమ్మగారితో శాస్త్రులవారు చెప్పిన మాటలు మనవిచేసి, తనకోరికనుకూడా వినయంగా మనవి చేసికొన్నది. అమ్మగారున్నూ తన దాసి బుద్ధికి మిక్కిలి సంత సించి అట్లే కానిమ్మన్నారు. దాసి సంతోషించి శాస్త్రులవారితో మనవిచేసుకొన్నది. అంగీకరించారు. సలక్షణంగా అయిదురోజు లున్నూ కామాక్షి ద్రవ్యంతో వివాహం జరిగింది.

తేజోమూర్తుల అన్నపూర్ణమ్మగారు

ఇక నొకటి ఇక్కడ వ్రాయకతీరదు. మాగురువుగారు కాశీలో నున్నకాలంలో ఈకిర్లంపూడినుండి తేజోమూర్తుల అన్న పూర్ణమ్మఅనే ఆవిడ తీర్థయాత్రకు వెళ్ళింది. కాశీకాక ఇంకా ఉత్తరదేశయాత్రలు చేయునప్పుడు మాగురువుగారుకూడా కాక తాళీయంగా ఆమెవెళ్ళునపుడే యాత్రార్థం దయచేసినారు. ఆపరి చయంవల్ల, దేశానికి వచ్చిన పిమ్మట, ఈకిర్లంపూడి వచ్చి నపుడు జమీందారుల ద్రవ్యముతో దినబత్తెం జరుపవలసి యున్ననూ, అన్నపూర్ణమ్మగారి ద్రవ్యమునే గురువుగారు సవి ద్యార్థికంగా వుపయోగించేవారు జమీదార్లుకూడా యిందుకు సమ్మతించేవారు. ఆ అన్నపూర్ణమ్మగారు శాస్త్రులవా రెన్నినా ళ్ళున్నను బహు భక్తిశ్రద్ధలతో స్వయంగా వండి మా కందరికీ షడ్రసోపేతంగా నిత్యసంతర్పణ జరిగించేది. నావివాహము వీరి యింటనే నిశ్చయమయింది. నిశ్చయించేటప్పుడే ఈమె, "స్నాత కము మాత్రము మాయింటనే నాఖర్చుమీదనే జరుగవలెను." అనికోరినది. "అట్లే" అనిగురువుగా రంగీకరించారు. స్నాతకం చేసికొని అన్నపూర్ణమ్మగారి గృహమునుండియే పెండ్లికి తరలి వెడితిమి. స్నాతక సమయానకు మాత్రము మా తలిదండ్రులు రాలేదు. కారణం, అపుడు వర్షాధిక్యముచే ఏలేళ్ళు పొంగిమార్గాలు అరికట్టినాయి. చుట్టు మార్గం ద్వారా వచ్చేటప్పటికి ఇక్కడ స్నాతకము వేశాక పుణ్య దంపతులు కూర్చుని జరిగించారు. ఆ దంపతులు అన్నపూర్ణమ్మ శాఖవారే, కౌసలేయులు. ఆయన పేరు బుల్లినారాయణ సోమయాజులు. స్నాతకపు పీటలమీద

నుండి లేచేవేళకు మా తలిదండ్రులు వచ్చి కలిసికొన్నారు. వారి కప్పుడు, ఏకపుత్ర విషయంలో మనకిది ప్రాప్తిలేకపోయిందికదా అని కొంత విచారమున్నూ, తలవనితలంపుగా బీదలమగు మన కుఱ్ఱవాడికి పెండ్లి జరుగుచున్నదిగదా యని కొంత సంతోష మున్నూ కలిగింది. ఆయీ సందర్భములను నానారాజ సందర్శ ములో—సీ॥ పరదేశములు దివ్యతర దేశములు గాఁగ॥ అను సీసములో సూచించి యున్నాను.

పర్యాణ ముహూర్తమే పెండ్లి ముహూర్తం

ఇక నొకసంగతి జ్యోతిష శాస్త్రజ్ఞులు ఇచట గమనింప వలసియున్నది. నేను త్రికరణశుద్ధిగా కాశీకి వెళ్ళవలెనని ముహూ ర్తము పెట్టుకొంటిని. ఆముహూర్తము పెండ్లి ముహూర్తముగా మాఱుటచే, నాయుద్దేశమునకువ్యతిరేకమైయైననూ స్నాతకములో కాశీయాత్ర అనుపేర నేవోకొన్ని యడుగులు నడచుట ఆచార మైయుండుటచే, అనుకొన్న వుద్దేశముకూడ నెఱవేఱినట్లు కొంత సంతసింపవచ్చును. మఱియు నీవివాహ సందర్భములో అప్పుడు జమీందారుగా నున్న శ్రీ బుచ్చితమ్మయ్య చిన్నరావు గార్లమీద నాచేకొన్ని పద్యములు చెప్పి వినిపింపబడ్డవి. అందొకటి మాత్ర మిచ్చట ఉదాహరిస్తాను—

ఉ. అంచితులౌ భవజ్జనకు లాదర మొప్పఁగఁ గాశిలోన జె
ప్పించిన సర్వశాస్త్రములఁ బెంపుగనధ్యయనం బొనర్చి రా
ణించెడు చర్లవంశవరనీరధిశారదచంద్రు సార్థతో
దంచితబ్రహ్మయాభిధబుధాగ్రణిశిష్యుఁడ వేంకటాఖ్యుడన్

ఆఱణాల మూడుడబ్బులతో ప్రయాణం

వివాహం జరిగినతర్వాత, పదహారు రోజులు పండుగ ముగియకుండగానే, మరల గురువుగారి సాన్నిధ్యమునకువెళ్ళి చదువుతూవుండగా, గురువుగారితో జల్లిసీమ ప్రయాణం తగిలింది. ఆప్రయాణంలో తిరుపతిశాస్త్రిగారి గ్రామం, యెండగండి మకాంలో గురువుగారు వుండగా గురువుగారి తల్లి శత వృద్ధురాలు స్వర్గస్థురాలైనది, ఆకారణంచే గురువుగారు స్వగ్రామం దయచేసినారు. వెళ్ళునప్పుడు శిష్యులతో, అంతకుముందు పాఠశాల నిమిత్తం ఆచుట్టుపట్ల గ్రామస్థులు చందాగా నిచ్చిన ధాన్యమును ఏకత్రికు చేర్చి కడియెద్దకు చేర్చేయేర్పాటు చేయవలసినదిగా చెప్పినారు. ఆవసూలు చేయుటలో నాకున్నూ ఒకవూరు వంతు వచ్చింది. ఆవూరిపేరు ఉందుఱ్ఱు. నేనున్నూ, నాకు కొలదిదినముల క్రిందటనే సహాధ్యాయిగా నేర్పడిన కందుకూరి కృష్ణశాస్త్రిగారున్నూ ఉందుఱ్ఱు వెళ్ళవలసివచ్చింది. "నీకు తిరుపతిశాస్త్రి సహాధ్యాయి గదా! కృష్ణశాస్త్రిగారెవ"రని చదువరు లడుగవచ్చును. వినండి నేను గురువుగారి దగ్గఱ ప్రవేశించునప్పటికే తిరుపతిశాస్త్రి ప్రవేశించి చదువుచున్నాడు. అందుచే ఒకటి రెండు మాసముల గ్రంథం అతనికి కౌముదిలో ఎక్కువఅయింది. ఆకారణంచేఇప్పటికింకను తిరుపతివేంకటేశ్వరులకు సతీర్థ్యభావమే కాని, సహాధ్యాయిత్వము లేదని తెలియగోరెదను. కృష్ణశాస్త్రిగారున్నూ నేనున్నూ ఉందుఱ్ఱు వెళ్ళకపూర్వమే స్నానానికి వెళ్ళి కాలువవొడ్డున ఇట్లు ఆలోచించు కొన్నాము. ఏమని యంటే: "శాస్త్రులుగారు కొన్నాళ్ళవఱకున్నూ మనకు పాఠములు చెప్ప

పీలుకాదు. ఈ సందర్భములో మనకు విద్యావిఘ్న మెట్లున్నా తప్పదు. కాబట్టి కాశీకి వెళ్లుదమా" అని యొకరితో నొకరము యోజించుకొన్నాము. యోజించుకోవడమే తడవుగా, "శుభస్య శీఘ్రం" కనుక, తప్పక నేడేవెడదామని కూడా నిశ్చయించుకొన్నాము. త్రోవఖర్చులకు 'నీవద్ద నేమున్నదంటే నీవద్దనేమున్న' దని ప్రశ్నించుకోవడములో, నావద్ద మూడుడబ్బులున్నూ, ఆయన వద్ద ఆఱుఅణాలున్నూ నిలువతేలింది. బెజవాడనుండి కాశీకి మనిషివక్కంటికి పద్దెన్మిది రూపాయీలు సుమారు టిక్కెట్టుకు కావలెనుగదా? "యెట్లాగంటే యెట్లాగ'' అని అనుకొని ''బెజవాడ వెళ్ళేలోపున సంపాదించలేక పోతామా'' అని ధైర్యం తెచ్చుకొన్నాము.

కవిత్వపు గడబిడ

స్నానమైంది. ఎట్లో తొందరగా భోజనమున్నూ చేశాము. ఎండగండినుండి బయలుదేరి ఉందుఱ్ఱుగ్రామము వెళ్ళి ధాన్యం వసూలు చేసి ఆ బస్తాలు తిరుపతిశాస్త్రిగారింటికి చేర్చే ఉపాయం చేసి, ఆ మఱునాడు కాశీప్రయాణపు సన్నాహంతో ఆ సమీపమున నున్న గణపవరం వెళ్ళినాము. కాశీప్రయాణానికని చెప్పలేదు గాని యేదో కొంత యాచన కారంభించినాము. ఏమిన్నీ పలికినట్లు జ్ఞాపకంలేదు. ఆవూళ్ళో ఒకసాహిత్యపండితుడు వుండగా, ఆరోజున వారింట్లో భోజనంచేశాము. ఆయనేకాకుండా, ఆయన ధర్మపత్నికూడా సాహిత్యపరురాలు. ఈవిషయము కడు మృగ్యమగుటచే, ఆపుణ్య దంపతుల దర్శనము మాకొక విధ

మైన సంతోషమును కలిగించి, భవిష్యత్సందర్భమునకు మంగళ సూచకముగకన్పట్టింది.ఆమఱునాడు నిడమఱ్ఱుఅనేవూరువెళ్ళాము. ఆగ్రామము శ్రీ శనివారప్పేట సంస్థానములోనిది. బారజల్లీఅనే సీమలో ప్రధానగ్రామాల్లో వకటి. అక్కడ జమీందారుల తాణా ఆఫీసు వున్నది. ఆ సమయానికి ఆ యెస్టేటు మేనేజరు శ్రీ ముగ్గిరాల రామదాసుగారు అక్కడనే వున్నారు. మేము ముందుగా తాణా కచ్చేరీలోకి వెళ్ళి కొంతగడబిడ కవిత్వంతో చేయమొదలు పెట్టినాము. ఎవరేనా ఏదేనా అడిగితే, కవిత్వంతోటే మాట్లాడడం మొదలు పెట్టేటప్పటికి, అ వుద్యోగస్థు లన్నారుకదా, "అయ్యా, మీరెవరో చాలా గొప్పవారుగా ఉన్నారు. మిమ్మల్ని మా యజమానిగారు చూస్తే వదలిపెట్టరు. కానీ వారిప్పుడు వక కార్యంలో చిక్కుకొని యున్నారు. రాత్రిగాని వారికి లేశమున్నా తీరికకాదు. ఈవేళ చాల వయస్సు గతించిన వారి యప్పగారి ద్వాదశాహస్సు. ఇది అంత విచారకరమైనది కాకున్ననూ, మీకు దర్శనం మాత్రం ఇవ్వడానికి అవకాశముండదు. మీరు వకటి రెండు రోజులువుంటే తప్పక వారు మిమ్మల్ని చూచి ఆదరిస్తా" రని చెప్పగా, మేము ఎట్లో ఈ రాత్రే సభ జరిగే వుపాయం చేయవలసినదని పద్యాలతో ఆతాణా ఆఫీసర్లను కోరితిమి. అట్లు కోరుటకు కారణ మేమంటే, ఆరోజున ఆయా గ్రామములనుండి పెక్కుమంది బ్రాహ్మణులు సంభావనకు వచ్చియుంటారు. వారిలో నూటికి పదిమందియైనా పండితు లుంటారు. వారి సమక్షంలో మనము కవిత్వం చెప్పడం మొదలెడితే అది ఆయనకు బాగా నచ్చుతుంది. ఆలా నచ్చినట్టయితే కాశీకి వెళ్ళడానికి యావత్తు

ఖర్చున్నూ ఆయనే యివ్వవచ్చును. ఈవేళ తప్పితే ఈ పండిత వర్గము ఇక్కడ తటస్థింపదు అని, మాకు వూహ కలిగింది. మా వూహకు అనుగుణంగా ఆఠాణా వుద్యోగస్థులు ఆ రామదాసు గారితో చెప్పి అనుసంధానం చేస్తామన్నారు.

మొదటి అష్టావధానం

ఇది అంతా అయేటప్పటికి సుమారు జామున్నర ప్రొద్దు ఎక్కింది. ఆ వేళ వూళ్లో అందఱూ అక్కడికే భోజనానికి వెడతారు. కాబట్టి ఎక్కడా వంటలు లేవు. ఏనాలుగు గంటలకో అయిదు గంటలకో మేముకూడా ఆ సంతర్పణలోనే భోజనం చేయాలి. ఈలోగా చేసే పనేమిటి? సభలో చేసేకార్యానికి తగు కట్టుబాట్లు చేసికోవాలి. కాబట్టి యిద్దరమున్నూ గ్రామానికి సమీపంలో వుండే ఒక పొలంలో నీరుతోడుకొనే యేతం గుంటలో స్నానం చేసికొన్నాము. నేను చిత్తైకాగ్రితకోసం గాయత్రీ జపానికి మొదలు పెట్టాను. ఆసభలో వట్టి కవిత్వంకాక అష్టావధానం చేదామని నాకుతూహలం. అయితే యింతవఱకెవరేనా చేస్తూ వుండగా దానిని చూడనూలేదు, నేను చేయనూ లేదు. వారు చేశారు, వీరుచేశారని వినడం మాత్రం కలదు. దానివల్ల నేమి తెలుస్తుంది? ఇప్పుడు క్రొత్తగా మొదలు పెట్టాలి. దాని విధానంకూడా తెలియదు. కవిత్వం మట్టుకు అప్పుడప్పుడు పాఠశాలల్లో చదువుకొనే విద్యార్థులను కూర్చోపెట్టి వారివారి కోరికననుసరించి చెప్పుట కలదు. ఇట్టిస్థితిలో పెద్ద సభలో అవధానం చేయడమంటే మాటలా? పోనీ, యెవరు చేయమన్నారు, ఏదో

చేతనైనంతలో నాలుగు పద్యాలు చెప్పి వూరుకోరాదా, అంటే, ఆంతమాత్రానికి కాశీప్రయాణానికి సరిపడ్డ ద్రవ్యం వూడిపడు తుందా ? పడదు. అందుకోసం జపం ప్రారంభించాను. కూడా వున్న కృష్ణశాస్త్రిగారి కీ కవిత్వప్రవేశం లేదు. లేక పోయినా, నాకంటే ఆయనసభకు తగినలక్షణాలుతేజస్సు వగయిరాకలవాడు. వ్యాకరణంచదువుచున్నాడు. స్మిత పూర్వాభిభాషి. జ్యాతకభాగంలో చక్కని ప్రవేశం కలదు. అంతకుముందే నాజాతకం చూచి "నీది సభలలో పేరుపొందే జాతకమయ్యా" అని చెప్పేవాడు. నాడుకూడా ఆమాటలే చెపుతూ నాకు ప్రోత్సాహం కలిగించాడు కాని, పిఱికెమంటు మాత్రం పోయలేదు.

నేను అదే దీక్షగా గాయత్రీజపం సాగించి అందఱున్నూ మళ్ళు గట్టుకొని భోజనాలకు వెళ్ళేవేళకు సుమారు మూడు గంటలు దాటేవేళకు ముగించాను. ఇరుపురము ఆఅలవేళ ఆ సంతర్పణలో భోజనం చేశాము. భోజనానంతరం ఆయన బ్రాహ్మణాశీర్వచనం పుచ్చుకొనే సమయంలో మా ప్రస్తావన వచ్చింది. అప్పుడు ఆ రామదాసుగారు సభాస్తారులైన పండితు లను, "అయ్యా, ఈ రాత్రి వీరెవరో కవీశ్వరులు సభచేస్తారు కాబట్టి, మీరందఱున్నూ ఆగి రేపట దయచేయవలసిం" దని కోరారు. 'ఇంతకన్నా వుందా,' అని ఆయా పండితులు ఆమో దించారు. పెద్ద కుంకుమబొట్టుతో నేను సభలో కూర్చుని అవధా నమునకు మొదలుపెట్టి "అయ్యా ? మీలో నెవరేనా శాస్త్రార్థా నకు వకరు దయచేయవలసిం"దని వినయంగానే కోరితినిగాని,

నాకుంకుమ బొట్టుకు జంకియో, యేమోగాని, నాకన్న ననేక రెట్లు గొప్పవారా సభలో నుండిన్నీ, నాయెదుటికివచ్చి వకరేనా కూర్చోలేదు. అపుడు కూడావున్న కృష్ణశాస్త్రిగారే శాస్త్రార్థం చేశారు. తక్కిన పద్యాలు వగయిరాలు అన్నీ యథోచితంగా చెప్పితినిగాని, అందొకలోటు చేశాను. ఎనమండుగురినీ కూర్చో పెట్టి పద్యాల్లు చెప్పుటకు బదులు, ఒక్కరినే కూర్చోపెట్టి ఒకటి అయినతరువాత వేఱొకటిగా ఎనిమిది పద్యాలుమాత్రం చెప్పి ముగించాను. ఇందులో ధారణ కష్టం లేదు. సభ్యులు ఈ రహస్యం కనిపెట్టినట్లు లేదు. ఈ సభనాటికి ఈ యవధానములను గూర్చి లోకులంతగా యెఱుగరు. కాబట్టి, మేము ఆడినదాట, పాడినదిపాటగా సాగింది. గుర్వనుగ్రహమున సమస్తమున్నూ సమకూరుతుంది. సభ్యులు సంతసించారు. రామదాసుగారు సంతసించారు. మాకాశీ ప్రయాణమునుగూడ రామదాసుగారికి దెల్పితిమి. ఇరువురికిన్నీ యెంతఖర్చగునో, రమారమిగా అంతయు రామదాసుగారు మాకు బహుమానంగా యిచ్చారు.

కాశీప్రవేశం

అటనుండీ గుండుగొలను గ్రామం వెళ్ళితిమి. అక్కడ కూడ చిన్నసభ జరిగినట్లు జ్ఞాపకము. అటనుండి ఏలూరుద్వారా బెజవాడకువెళ్ళి అట రైలెక్కినాము. బోనగల్లు స్టేషనులోదిగి వత్సవాయి గ్రామంద్వారా జగ్గయ్యపేటకు వెళ్ళితిమి. వత్సవాయిలో నొకరోజు ఆగితిమి. అక్కడ జొన్నన్నమును భుజింపవలసివచ్చెను. ఆకారణముచే, వకపూటేగాని రెండోపూట భోజ

నముతో పనే లేకపోయింది. జగ్గయ్యపేటలో కోమట్లు చాల ధర్మపరులు కలరని మాగురువుగారు అప్పుడప్పుడు ప్రస్తావించు చుండగా వినివుండడంచేత ఆవూరికి వెళ్ళడం తటస్థించింది. తదనుగుణంగా, ఆవూళ్లో శ్రీరామ రాజన్న అనే వైశ్యవృద్ధుడు మాచే పురాణం చెప్పించి వక వారంరోజులాపి తగుమాత్రంగా మమ్మును సన్మానించాడు. అటనుండి మళ్ళీ రైలుస్టేషనుకు బోనగల్లువెళ్ళునపుడు త్రోవలో మక్కపేటలో నీలకంఠయ్యగారు అనే ఒకరాజయోగిని సందర్శించితిమి. ఆయన బ్రాహ్మణుడేకాడని కొందఱు, బ్రాహ్మణుడేయని కొందరు ఇటీవలతగవులాటలు పెట్టుకొని ఒకరినొకరు వెలివేసికొన్నట్లు పిమ్మట వింటిమికాని, ఆయన జాతికి యెవరైననూ సిద్ధపురుషుడనుటలో సందేహం మాత్రం లేదు. ఆయనకూడా మమ్మల్నిసమ్మానించాడు. పిమ్మట సికింద్రాబాదులో దిగినాము. రాత్రి తొమ్మిదిగంటలవేళ దిగినప్పటికి, స్వగృహమునకు వెళ్ళినప్పటికంటే అనేకరెట్లు అధికముగా వేడినీళ్ళు స్నానము లోనైన ఉపచారాలతో పుచ్చా లక్ష్మయ్యగారు ఆతిథ్యమిచ్చారు. ఆ నిరతాన్నదాత గృహమునందే మఱివారంరోజులు ఆపట్టణం చూస్తూ ఆగినాము. వెళ్ళేటప్పుడు ఆగృహస్థు నాకు వారింట్లో యెప్పటినుంచో నిలవవున్న సిద్ధాంతకౌముదిని కూడా యిచ్చినాడు. అక్కడ రైలెక్కి వాడీస్టేషనులోనున్నా, మళ్ళా ధోండు, జబ్బలపూరు స్టేషనులోనున్నాదిగి, మహారాష్ట్రిల హోటలులలో భోంచేసి, అటుపిమ్మట ప్రియాగలో దిగి, త్రివేణీసంగమస్నానం చేసికొని, ఆనాడే రాత్రి సుమారు పన్నెండుగంటలవేళ కాశీలో దిగినాము. ఎవరో రైలులోకలిగిన

పరిచయంవల్ల ఏవో ఒక మేడమీదకు తీసుకువెళ్ళినారు. అక్కడనే మిగిలిన రాత్రిని గడిపితిమి.

రోగనివృత్తికై కవిత్వం

నాకు అప్పటికప్పుడే తలతిప్పు వ్యాధి కొంచెం వుండేది. అది యెకాయెకీని రైలుప్రయాణం చేయడంచేత కొంత విస్తరించి నిద్ర పట్టనేలేదు. అదీన్నీకాక, అంతకుపూర్వం మాగురువుగారు చెపుతూ వుండే మాటలు కొన్ని జ్ఞప్తికి వచ్చాయి. కాశీగంగ క్రొత్తగా వచ్చినవాళ్ళని పరీక్ష చేస్తుందనిన్నీ, ఆపరీక్ష కాగినవాళ్ళనే అక్కడ వుండనిస్తుందనిన్నీ, ఆగనివాళ్ళని కొద్దిరోజుల్లోనే వెళ్ళగొడుతుందనిన్నీ చెపుతూవుండేవారు. ముఖ్యంగా ఆపరీక్ష గ్రహణివ్యాధి రూపంగా కనుపడుతుందని కూడా వారే చెప్పేవారు. అప్పుడామాట జ్ఞప్తికివచ్చి, చేతనైన పనిగనుక గంగాదేవిమీద కవిత్వం చెప్పడానికి మొదలు పెట్టాను. నాకు చిన్నప్పటినుండిన్నీ రోగనివృత్తికై కవిత్వం చెప్పడం అభ్యాసం అని పలువు రెఱిగినదే కావున విస్తరింప నవసరం లేదు. ఆ కవిత్వం కాశికాది స్తోత్రమాలలో అచ్చుపడే వున్నది. కాని అప్పటి శైలిని తెలుపుట కిక్కడ నొకదాన్ని మాత్రం ముదాహరిస్తాను.

శ్లో. అంగోద్భవాహితజటాపటలప్రసంగే
రంగత్తరంగకనదుత్తమహంససంఘే
తుంగాఘసంఘశమనప్రకటాంగసంగే
గంగే కృపాం మయి విధేహి కృపాంతరంగే.

రాత్రిభోజనసదుపాయం

తెల్లవారినతరువాత తెలుగుదేశపు విద్యార్థులు తఱచుగా నివసించే నారద ఘట్టానికి వారివారి సహాయంమీద వెళ్ళగలిగితిమి. ఆఘట్టానికి వెళ్ళేవరకే మాకు అయోమయంగా వున్నది. గాని, వెళ్ళింది మొదలు అందఱూ స్వదేశీయులే కనుక స్వదేశములో వున్నట్లేవున్నది. వెళ్ళిన మఱునాడే నాకు రాత్రిభోజనం కూడా కుదిరింది. కాశీలో పూర్వం చదువుకొన్న మహాపండితులందఱున్నూ వంటిపూటతిని చదువుకొన్నవారే. అనేకసత్రాలు వున్నాయిగాని, ఆయా సత్రాల్లో వకపూట మాత్రమే పగలు పెడతారు. రాత్రి శుద్ధశూన్యమే. అయితే గోధుమ రొట్టెలు వేయడం ఆచారంగనుక, ఆరొట్టెలుఅలవాటయి పడడం మొదలుపెడితే రాత్రికి ఆకలే వెయ్యదనిన్నీ, అందుచేతనే వత్సరాల కొలది పూర్వం పండితులు యేకభుక్తంతోవుండి చదువుకోగల్గినారనిన్నీ చెప్పగా విన్నాను. దానికి తథ్యంగా ఇంకొక్కటికూడా మాగురువుగారు చెప్పేవారు. మంథెన్న ఘనాపాఠీలు ముఖ్యంగా యాచనే జీవనంగాకలవారు; ఆకారణంచేతఱుచు పరవాసం చేస్తూవుంటారు, పరవాసానికి బయలుదేరింది మొదలు మళ్ళా యింటికి వెళ్ళేవరకున్నూ ఏకభుక్తమే చేస్తారు; ఆకారణంచేతనే పరవాసంలో వారి ఆరోగ్యంచెడకుండా వుంటుంది. అని గురువుగారు చెప్పగావింటిని. ఇదినిజమే కావచ్చును. కానినాకుమాత్రం వెళ్ళినమఱునాడే రాత్రి భోజనం కుదిరిందిగాని, లేనిచో నేనచ్చట వుండనే లేకపోదును. ఈ రాత్రిభోజన సదుపాయం ఇటీవల తెలుగు విద్యార్థులకు మాత్రమే కాకినాడ కాపురస్థుడు శ్రీ పైడా వెంకన్నగారు ప్రీతి

దినమున్నూ మూప్పదిమందికి ఏర్పాటుచేసినాడు. ఈయన సత్రం సాగించడం మొదలుపెట్టిన తరువాత కొందఱు నలుగురికీఅయిదు గురికీ పెట్టడానికి ఏర్పరచారుగాని, ఏమైనా అవిచ్ఛిన్నంగా ఈ వెంకన్నగారి సత్రమే జరిగేది. అంతత్వరలో నాకు రాత్రిభోజన సదుపాయం కుదరడానికి కారణంకవిత్వమే. అనారదఘట్టములో పలువురు తెలుగుదేశపు విద్యార్థులు వున్నా, ఒక్కరున్నూ కవిత్వం చెప్పేవారు లేరు. శాస్త్రంలో కొంతమంచి ప్రవేశంకలవారున్నా, సంస్కృతంలో నైనా మంచి సాహిత్యం కలవారులేరు. తెలుగులో ప్రవేశం కలవారు లేరని చెప్పనే అక్కఱలేదు. ఇట్టి స్థితిలో నన్ను చూచేటప్పటికి మనదేశస్థులందఱికీ ఎక్కడ లేని ప్రేమా కలిగింది. వీళ్ళందఱున్నూ నన్ను వెంటబెట్టుకొని వెళ్ళి 'అంతవాడు, ఇంతవాడు, పైగా అష్టావధాన శతావధానాలు చేస్తాడు' అని వున్నవికొన్నీ లేనివికొన్నీ చెప్పేటప్పటికి, ఆ సత్రాధికారికి నామీద ప్రేమ పుట్టి వెంటనే నాకు రాత్రిభోజనం యేర్పాటు చేశాడు.

ఇక నాతోవచ్చిన కృష్ణశాస్త్రికి రాత్రిభోజనం కుదరాలి. ఏదోవక వారం పది రోజులలో కుదురుస్తామని విద్యార్థులు చెపుతూ వున్నారు. మధ్యమధ్య ఆపోస్టులుకూడా కాళీ అవుచుండడం తటస్థిస్తూ వుంటుంది. ఆకాళీలో క్రొత్తవారిని ప్రవేశ పెటుతూ వుండడం జరుగుతూ వుంటుంది. అందుకోసం నిరీక్షిస్తూ వుండగా కృష్ణశాస్త్రిగారికి గంగచేసే పరీక్ష ప్రత్యక్షమయింది. ఆకారణంచేత, ఆయనకు రాత్రిభోజనం మాటల్లేవుండగా, పగటి

భోజనంతో కూడా పనే లేకపోయింది. ఆ అనారోగ్యంతో సుమారు ఇరవై రోజులు శ్రమపడి, తుదకు ఆయన స్వదేశగమ నానికి సిద్ధమయి, త్రోవఖర్చులకు సొమ్ము పంపమని అన్నగారి పేర వ్రాసుకొన్నాడు. నావలెనే ఆయనకూడా బీదకుటుంబములో వాడే అగుటచేత, కొంత ఆలస్యంగా అయన అన్నగారు సొమ్ము పంపినారు. సొమ్ము వచ్చేటప్పటికి దైవకృపవల్ల కృష్ణశాస్త్రిగారికి ఆరోగ్యం కుదుటబడ్డది. ఆ కారణంచేత, 'వెడదామా, మాన దామా?' అని తటపటాయిస్తూ ఆయన తుదకు స్వదేశానికి వెళ్ళక కాశీలోనే వుండి భాష్యాంతం చదివికొని పిమ్మట కొన్ని సంవత్సరాలకు స్వదేశానికి వెళ్ళినారు.

విద్యావ్యాసంగం

ఇకనేనో, గంగని ప్రార్థించడం వల్లనో, నాయం దా కాశీవిశ్వేశ్వరునికి దయే కలిగిందో చెప్పలేను గాని, స్వదేశంలో కన్న మంచి ఆరోగ్యముతో వుండడం తటస్థించింది. జిజ్ఞాన చీదని స్థితిలో వుండి కావ్యపాఠం చదివికొనే యిద్దఱు విద్యార్థులకు గు రుత్వం చేస్తూ, శ్రీనోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలవారి వద్ద వ్యాకరణం తరవాయి చదవడానికి మొదలుపెట్టాను. నాకు అప్పటికి దేశంలో కౌముది పూర్వార్థం సమాస ప్రకరణం కొంతవఱకున్నూ, ఉత్త రార్థం తిజంతం కొంతవఱకున్నూ అయినది. అంతే కాకుండా, ఎవరేది చదువుతూంటే అది విని అంతో యింతో గ్రహించే శక్తి వుండడంవల్ల, తత్త్వబోధినిలో నేమి, మనోరమలో నేమి, శేఖరంలో నేమి, కొన్ని కొన్ని సంగతులుకూడా శ్రీబ్రహ్మయ

శాస్త్రిలుగారి కృపవల్లనే తెలిసికో గలిగినాను. ఈ కారణంచేత, కాశీలో శ్రీసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలవారివద్ద పరిభాషేందుశేఖరంలో అదివఅకు విన్న తరువాయి నుంచి, అనగా యదాగమపరిభాష వద్దనుంచి, మొదలుపెట్టి కౌముదితోపాటు దానిని కూడా చదువుతూ వుండేవాడను. చదువు దేశంలోకన్న విశేషంగా జరగడం లేదుగాని, కాశీమహాపట్టణములో నివాసము: అనేక చిత్రములు, అనేక ఉత్సవములు, అనేక సభలు, క్రొత్తదేశము, క్రొత్త ఆచారములు, ఇవన్నీ మనస్సును ఆకర్షించి, అక్కడవున్న కాల మంతా బహు చక్కగా, ఉల్లాసంగా జరిగింది. చదువుమాత్రం స్వదేశంలో జరిగినట్టు కాశీలో జరుగదు. అనధ్యయనాల చిక్కు కాశీలో చాలా ఉంది. మాట్లాడితే ఏదో వంక పెట్టి అనధ్యయనం. పండితులేనా, పూర్వకాలంలో ఎప్పుడో గాని నేను కాశీ వెళ్ళేటప్పటికి మన దేశంలో, కాశీలో చదివి అక్కడనే పేరు ప్రతిష్ఠలు పొంది వచ్చినవారు చాలామంది వున్నారు. ఒకటి మాత్రం ఉంది. ఒక్క ప్రదేశంలో అంతమంది, అన్నిశాస్త్రాలలోనూ కావాలంటే మాత్రం దొరకరు. ఏమైనా, మా విద్యార్థిదశనాటికి కాశీనుంచి వచ్చిన పండితుడంటే వకపెద్ద పర్వతం లాగు మా మనస్సుకు తట్టేవాడు. ఈ దేశంలో చదివినవాడంటే వారికన్నయెంత గొప్పవాడైనా మా మనస్సుకు ఎంతో తక్కువగా కనుపడేవాడు. తెలివితేటలు వుండాలి, తగిన గురుశుశ్రూష వుండాలి, వ్యాసంగం వుండాలి; అంతే కాని, దేశంలో చదివినా వకటే కాశీలో చదివినా వకటే. అయితే మాత్రం ఇంత విచారణచేసే దెవరు? కాశీలో యన్ని యేళ్ళున్నారంటే, యిన్ని యేళ్లున్నారంటే చెప్పికొనే మాటలమీద గౌర

వించేవారే కాని. పాండిత్యమెట్టిదనే మాట జనసామాన్యానికి అక్కఱలేదుగదా! ఎవరోవకరు ప్రాజ్ఞతను బట్టి విచారించే వారున్నా పూర్వకాలమందున్నట్టు ఈ శ్లోకపాదం వల్ల మనము తెలిసికోవచ్చు; "కాశీ గమనమాత్రేణ నాన్నంభట్టాయతే ద్విజః" ఏమైనా, వ్యాకరణానికికాశీ, తర్కానికి నవద్వీపము, మీమాంసకు దక్షిణదేశము, వేదానికి కృష్ణాగోదావరీతీరాలు అనాదిగా ప్రసిద్ధి. ఈలా వున్నను, వేదశాస్త్రాలుతప్ప తక్కిన వన్నీ కాశీలో మనదేశముకన్న నెక్కువగానున్న వనుటలో నతిశయోక్తిమాత్రం లేదు.

తాంబూలం — భోజనం

నేనప్పుడు చదివికోదలచినది వ్యాకరణం మాత్రమే. దానికి స్వదేశంలోనే బోలెడు గురువులు కలరు. కాశీకి వెళ్లనే అక్కఱలేదు, కాని నేను అనుకున్న తాంబూలపు చిక్కు దేశంలో వదలడం, అందులో మా గురువుగారి వూళ్ళో వదలడం యెట్లు? అది కాశీలో వదలింది. రోజూ వకటి రెండు మూడు సార్లే కాకుండా, ఎన్నిసార్లో తాంబూలం, సురితీ (సున్నము కలిపి నలిపిన పొగాకు) సహితంగా అందఱున్నూ వేస్తారు. ఎవరింటికి వెళ్ళినా ముందుగా తాంబూలపు సామాను యెదుటబెట్టిగాని, రెండోమాట మాట్లాడరు. అది ఆదేశపు ఆచారం. తాంబూలం సంగతి యిట్టిది కదా! ఇక భోజనమో? ఉదయం ఎనిమిదిగంటలు మొదలు రెండుగంటల వఱకున్నూ నిరభ్యంతరంగా సత్రాలున్నాయి ఎనిమిదింటికి రామరాజా (అనంతపురం) సత్రం, పదింటికి తంజావూరురాణీ సత్రం, పన్నెండింటికి తంజావూరురాజా సత్రం,

పన్నెండున్నరకు అన్నపూర్ణ సత్రం. (దీనినే శ్రీమంతుడు పెట్టించినట్లు చెపుతారు. ఇది మేము నివసించే నారదఘట్టానకు మిక్కిలి దగ్గఱ. ఇందులో చాలామంది సన్యాసులకు భిక్ష జరుగుతుంది.) రెండు గంటలప్రాంతంలో సింధ్యాసత్రం. ప్రతి సత్రంలోనున్నూ కానో అర్ధణో దక్షిణ, భార్యాసహితంగా చదివికొనే విద్యార్థులకు కూడా ఆ యా సత్రాల్లో అన్నం పెడతారు. ఒకటి మాత్రము న్నది. మగవాడుప్రత్యేకించి వెడితే అన్నం పెడతారుగాని,ఆడది అట్లా వెడితే పెట్టరు. మగవానితో కూడా వెడితేప్రశ్నించరు. భార్యాభర్తలనే అనుకుంటారన్నమాట, తండ్రీకూతుళ్లు, అన్నాచెల్లెళ్లు, వెడితేఅన్నంపెడతారోలేదోనాకు అప్పటికి తెలియదు. కాని,ఆలోచిస్తే,వాళ్ళనుకూడా ఆక్షేపణ వుండదనే తోస్తుంది. వితంతువులకు మాత్రముపెట్టరనియెఱుగుదును. ఇంకొకటి; లింగధారిబ్రాహ్మణులకుబొత్తిగా సత్రాల్లో అన్నంపెట్టరు. కారణం, ఉర్లాంజమీందారు బసవరాజుగారు కాశీ వెళ్ళినపు డేదో పండితులను సమ్మానించడంలో అనుచితం జరిగిందనిన్నీ, దానిమీద పండితులు ఆ జమీందారుగారి సమ్మానమును నిషేధించి, వారితోనే కాదు, ఆ జాతివారితో భోజన ప్రతిభోజనాలు వర్జితం చేసి, సత్రాల్లో తగిన కట్టుదిట్టం చేశారనిన్నీ మాగురువుగారివల్లనే మనదేశంలోనే విన్నాను. అందుకు తథ్యంగా, నాతో వచ్చిన కృష్ణశాస్త్రిగారి యింటిపేరు కందుకూరు అనే కారణం వల్ల కొంత చిక్కుకూడా వచ్చింది. కాని అది తుట్టతుదకు "బ్రహ్మేష్టోబ్రహ్మం, మీద అనేకపెద్దల సాక్ష్యంమీద వారించుకోడం తటస్థించింది. ఈ చిక్కు తెచ్చిపెట్టినవారు శ్రీ చండిభొట్ల విశ్వనాధశాస్త్రులుగారు. వీరు మన

దేశమువారే అయినను, కాశీలో చదివి మహావిద్వాంసులై అక్కడి పండితులతో పాటు పేరు ప్రతిష్ఠలు కలిగి, అక్కడనే సకుటుంబంగా నివసించే వారు. ఆయన పైకి పిచ్చివారుగా కనుపడేవారు గాని, పూర్తిగా పిచ్చివారుమాత్రం కాదు ఒకరోజున క్రొత్తవిద్యార్థులను విచారించే టప్పుడు కృష్ణశాస్త్రిగారింటి పేరు కందుకూరి వారు అని తెలిసేటప్పటికి —- కందుకూరివారు వెల్నాటి బ్రాహ్మణులని ఆయన యెఱిగి యుండవలసినదే అయిననూ——"వీడు పాషండుడురోయి" అని మొదలుపెట్టినారు. తరువాత యెట్లో ఆయనను నమ్మించి ఆ చిక్కు వదల్చుకొన్నాము.

కాశీని తిట్టడానికి తగిన కాలం

నేను కాశీవెళ్లియిప్పటికి సుమారు 44 వత్సరములు దాటవచ్చింది. ఇటీవల కాశీలో అయా అన్నసత్రములలో కొన్నికూడ లేవనియు, విద్యార్థులకు ఏవిధమైన ఆనుకూల్యము లేదనిన్నీ విని ఎంతో విచారమును పొందితిని. బహుశః ఆయా సత్రములన్నియు ఆ యా పుణ్యపురుషులచేత యేర్పరచ బడడానికి కారణము, కాశీఖండంలో వ్యాసులవారు కాశీలో ఒకనాడు భిక్ష దొరకక కాశీని పట్టు కొని తిట్టిన ఘట్టమే అని నే ననుకొంటాను. ఇప్పుడు మళ్ళా ఆ వ్యాసులవారి వంటి వా రెవరేనా కాశీని తిట్టవలసి వచ్చేయెడల, తగినకాలం వచ్చినట్లు తోస్తుంది. కాని ఆ వ్యాసులవారి వంటివారేరీ ? ఆ కాలంలో వున్నంతమంది మహాపండితులుకూడా యిప్పుడు కాశీలో వున్నట్లు వినము. అబ్బో ! అప్పుడు గంగాధరశాస్త్రులుగారు, శివకుమార పండిజీవారు, కర్ణాట

సీతారామ శాస్త్రులుగారు దామోదరశాస్త్రిలుగారు యింకాయెం దతో వున్నారు.దానికి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలు గారికి శ్రీదర్భాంగమ హారాజాలక్షలకొలది పెట్టికట్టించిన దశాశ్వమేధఘట్టంలోని మహా సౌధమునునివాసమునకుగా ఇచ్చి, నెలకు నూఱురూపాయీలు జీవనార్థం పంపిస్తూ, అప్పుడప్పుడు వచ్చి తామే దర్శనంచేస్తూ సమ్మానించేకాలమది. ఈ కాలమునకును ఆకాలమునకును గలబేధ మునుచదువరులు గుఱితింతురు గాక.

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలు గారు

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులవారు వేదాంతశాస్త్రములో బంగాళాదేశ పండి తుల నెల్ల జయించిన వారు, దక్షిణదేశీయులు. వీరు మా గురు వుగారు బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిలవారికి వేదాంతశాస్త్రగురువులు. అది విశంకరరావుగారు నన్నుగూర్చి వ్రాసిన చరిత్రలో, నేను కాశీలో వీరివద్ద వ్యాకరణం చదివినట్లు వ్రాసినది పొరపాటు. వీరు నాకు గురుగురువులు వీరు వ్యాకరణ పండితులు కారు, వేదాంత పండి తులు. నేను కాశీలో నున్న రోజులలో ఈశాస్త్రిలవారి కొమార్తకు వివాహం జరిగినది. అప్పుడు శుభలేఖలో నున్న శ్లోకము మాత్రము నేను రచించినది. ఆ శ్లోక ముదాహరించినచో నేను కాశీలో విద్యార్థిగానున్న కాలము స్పష్టమగునుగాన, దాని నిట లిఖించుచున్నాను;

శ్లో॥ మున్యబ్ధ్యంకేందువర్షే గుణగణమహితే రాధమాసే వళక్షే
పక్షేఽనంగస్య తిథ్యా మసురగురుదినే మత్సుతాయా వివాహః

ప్రాతర్నాపి బుధేంద్రామహాఇహాభవతాం యాచతే సన్నిధానం
శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీ ద్రవిడకులభవ స్స్వాహితాగ్ని ర్వినీతః.

శాస్త్రజ్ఞులలో నెక్కడో కాని కర్మఠు లుండరు. వీరు అహి తాగ్నులు. ఇంతకూ వీరికి నేను ప్రశిష్యుడ నగుదునుగాని, శిష్యుడను గాననునది ప్రకృతాంశము.

కూనిరాగపుగాలిసంగీతం

అడవి శంకరరావుగారు, నేను ప్రత్యేకించి విజయనగరము సంగీతము నభ్యసించుటకు వెళ్ళినట్లు వ్రాసియున్నారు. అది కూడ పొరపాటే. చాలవఱకు దేశాటనం చేసి అవధానాదు లొనర్చిన తరువాత, శ్రీ విజయనగరం మహారాజావారి సందర్శనానికి వెళ్ళినప్పట్లో, శ్రీవారి దర్శనమునకు కొన్ని విఘ్నములు రావడంచేత, సుమారు రెండుమాసములకంటె యెక్కువరోజులు విజయనగరంలో వుండవలసి వచ్చింది. అప్పుడు వృథాగా కూర్చోవడ మెందుకని సాలగ్రామగోపాలంగారివద్ద ఫిడేలుమీద సరళిస్వరాలుమట్టుకు కృషిచేశాను. ఇంతకున్నూ చమవరులు తెలిసికోదగ్గది నేను సంగీతము నేర్చుకొన్నవాడను కాననేవిషయము. కొంచెము పద్యము రాగ ధోరణిమీద చదివిననూ, అంతమాత్రంచేత నేను సంగీతపాటకుడను గాను. ఆ చదవడమేనా, నేను పదకొండు పండ్రెండుసంవత్సరముల వయస్సులో నున్నప్పుడు, తోలుబొమ్మలాటలో పాలశంకరుని మేళంలో ఒకానొకడు పాడేమోస్తరును అనుకరించి నేర్చుకొన్న పాటగాని నాది స్వరా

దులకు సంబంధించినది కాదు. నేను తఱచుగా రేగుప్తి, లేక మోహన, ఈ రాగాలమీద పద్యములను చదువుతానని పలువురు శ్రోత్రిఅలనగా వినియున్నాను, కాని నా చదివేచదువు రేగుప్తిన్నీ కాదు, మోహనరాగమున్నూకాదు, ఇంకేమిటంటే, ఈ రెండు రాగములేకాక, శ్రీ, సారంగ, మధ్యమావతి, నాటకురంజి, కాంభోజి. ఇంకా ఆయారాగములతో అంతో యింతో చుట్టరికం గల రాగములన్నీ నా చదువులో చేరుతాయి. అందుచేత 'అనమ్మరాగేణ గీయతే' అన్నట్టుంటుంది. సంగీతపాఠకులు కూడా నా చదువును అభిమానించడం కలదు కాని, నా రాగధోరణి శాస్త్రీయమనిమాత్రం వారు వొప్పుకోరు. నాకు స్వతస్సిద్ధమైన లయజ్ఞానము కలదు. అదిన్నీ పండితులొప్పదగిన విశేషములతో సంబంధించింది కాదు. గురుశుశ్రూష చేసి చెప్పికొంటే నే నొక పాటకుడ నగుదునని గాయకులు నన్ను అభిమానించే వారనడం కలదుగాని నాకు అట్టి నమ్మకంలేదు. నా బుద్ధిబలము నాకు తెలుసును. వినేటప్పటి కెంత వస్తుందో అంతేకాని, యత్నంమీద రాదగ్గది నా కేదిన్నీ రాదు. ఇది అనుభవంమీద వ్రాసినమాట. నేను ఇంగ్లీషులో ప్రవేశించలేదుగాని, అందు లెక్కలలో నాకు సైపరు తప్పదు. విజయనగరం మహారాజావారి దర్శనానికి వెళ్ళివచ్చిన పిమ్మట, అనగా ఇరువదియైదు వత్సరముల ప్రాయములో, ఇంకా నాకు సంసారభారం తలమీద పడనప్పుడు, మైసూరు వెళ్ళి సంగీత మభ్యసిద్దామనిబుద్ధిపుట్టి ప్రయాణసన్నాహం చేసాను. కాని తిరుపతి శాస్త్రి కొంచెం వెనుదీయడంచేత అది సాగిందికాదు. అంతో యింతో మా తండ్రిగారు గాలిపాటపాడేవారు. యానాములో వుండే

కాలంలో, దేవుడు గుళ్ళోసేవ లయేటప్పుడు, మా తండ్రిగారితో గుళ్ళోకివెళ్ళి, అక్కడ పాడే సేవమేళాపాటలు వినడం వకటిన్నీ, తోలుబొమ్మలు దీక్షగా చిన్నప్పుడు చూడడం వకటిన్నీ, నా బాల్యంలో తఱచుగా యానాములో శ్రీ మన్యం మహాలక్ష్మమ్మ జమిందారుగారి మేడయెదుట జరిగే వీధినాటకాలు, రామనాటకం, ప్రహ్లాద నాటకం, తదేకదృష్టితో చూడడం వకటిన్నీ, నేను శ్రీ కాను కుర్తి భుజంగరావు పంతులువారివద్ద రఘువంశం చదువుకొనే టప్పుడు శ్రీ తోట్లవల్లూరి సంస్థానమునుండి వచ్చిన వక వైష్ణవుడు నృసింహాచార్యులు అనే గాలి సంగీతపాటకుడు నాకు సహాధ్యాయిగా తటస్థించుట వకటిన్నీ, నే నంతోయింతో కూనిరాగం తీయగల్గుటకు హేతువులు. అంతేకాని నేను సంగీత శాస్త్రజ్ఞుడను కానుఅన్నది యిట సారాంశము.

వేషధారణప్రయత్నం

ఆవైష్ణవుని సహవాసమువల్లనే నాకు ఈకూనిరాగపు సంగీతంతోపాటు ముక్కుపొడుము పీల్చుట కూడ అభ్యాసం అయినది. ఇంకా వ్రాస్తే ఆ వయస్సులో వ్రాయవలసినవి చాలా కలవు. వకటి రెండు టూకీగా వ్రాసి మళ్ళా కాశీలోకి వస్తాను. ఆ ఆచార్యులు మంచి సౌందర్యవంతుడు; స్త్రీ వేషమునకు బాగా వుంటాడు. అందుచేత ఆయన చిత్రాంగి, నేను సారంగధరుడను, నీలపల్లె స్కూలులో నేను బడిచదువు చదువుకొనే టప్పుడు నా క్లాసులోనే చదివిన యొక వేశ్యాబాలిక రత్నాంగి,—ఈ రీతిగా పాత్రలు ఏర్పాటుచేసి యొక చాత్తాని వైష్ణవుడు నాటకం అంతా

తయారుచేశాడు. అప్పటికి నేనింకా రఘువంశం మొదలుపెట్టి లేదు. ఆకాలంలో వీధినాటకాలకే లోకంలో యెక్కువ ప్రచారం వున్నది. కంపెనీలింకా రాలేదు. నీలపల్లె సీతారామస్వామివారి గుడియెదుట మానాటకం మొట్టమొదట ప్రదర్శనం జరగడానికి సర్వ సంసిద్ధం అయింది కాని, మాతండ్రిగారి భయంచేతతుదకు నేను అంతా వర్జించిన్నీ వెనుదీయడంచేత యావత్తు ఆగిపో యింది. ఏది యెట్లయినా, ఆయీ సందర్భాలు నన్ను అంతో యింతో కూనిరాగం తీసేవాణ్ణిగా చేయగలిగాయని నే ననుకొం టాను. కంపెనినాటకాలు వచ్చిన తరువాత, వీరేశలింగం గారి శాకుంతలం ప్రదర్శించడానికి యానాంలో కొందరు ప్రముఖులు చాలా ప్రయత్నించి దీనిలో వేంకటాచలం కూడా వుంటేబాగుం టుందని అనుకొని నాకు కబురు చేశారు. అప్పటికి నేను సామర్ల కోటలో మాధుకరం యెత్తుకుంటూ లఘుకౌముదిన్నీ భారవిన్నీ చదువుచున్నాను. అప్పటికి నాపేరు వేంకటాచలమే. ఇంకా నేను బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిలవారి సన్నిధికి చేరలేదు. చేరిన పిమ్మటనే నాకు శ్రీ శాస్త్రిలవారు వేంకటశాస్త్రి అని శాస్త్రిబిరుదము దయ చేశారు. వారు మాత్రం అప్పుడప్పుడు వేంకటాచలం అని కూడా పిల్చుచుండుట కలదు. కాని యేమైనా వారా నామకరణంచేసింది మొదలు వేంకటాచలం పేరు వెనుకబడి శాస్త్రిపేరే వాడుకలోకి వచ్చింది. ఆ శాకుంతల నాటకంలో నేను కణ్వుడను. యావ త్తున్నూ సిద్ధమయినది పెద్దపాఠ వేశారు. ఆయానాము ఫ్రెంచి గ్రామ మగుటచే రెపబ్లికు ఆచారమును బట్టి మాలమాదిగలకు కూడ పబ్లికు సందర్భములలో అవకాశ మియ్యక తీరదు. అట్టి

చ్చుటకు ఆకాలములో ప్రజ లొప్పుకోరుగదా. ఆ కారణముచే అందులోకూడా నేను వేషం వేసి నటించే దుర్యోగమో సుయోగమో నాకు తప్పిపోయింది. కానీ యివి అన్నీ యేదో కొంచెం సంగీతాన్ని, తెలుగులో కొంత భాషాజ్ఞానాన్ని కలిగించాయని మాత్రం చదువరులు తెలియ గోరుతాను. నాకు తెలుగునకు ఇంత కన్న గురుశుశ్రూష లేశమున్నూ లేదు. నేను గురు శుశ్రూష చేసి అభ్యసించినది సంస్కృతము. మాత్రమే. అందులోవ్యాకరణంమాత్రమే కొంత కష్టపడి శ్రద్ధచేసిచదివితిని. ఆచదువుటయైనా శ్రీ చర్ల బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిలవారి యొద్దనే, దేశంలోనే, కాశీలో వూరకే మొదలుపెట్టి యే కొంచమో చదివినా, అది లెక్కలోది కాదు. మళ్ళా దేశానికివచ్చి దేశంలో మొదటి గురువుగారివద్దనే తక్కిన గ్రంధాలు తిరుపతిశాస్త్రిని సహాధ్యాయిగా చేసికొని చదువుకొన్నాను.

బ్రాహ్మణార్థపు ధన సంపాదన

కాశీనుంచి దేశానికి వచ్చేసందర్భం యిక వ్రాస్తాను. మా తల్లిదండ్రులకు నాకాశీగమనవృత్తాంతంతెలిసింది. వారుమాగురువుగారివద్దకు వెళ్ళి యెట్లో రప్పించకపోతే తాముకూడా కాశీకివెడతామని గట్టిగా పట్టు పట్టారు. దానిమీద గురువుగారు నాపేర వుత్తరం వ్రాశారు. వినయంగా తమ సెలవుప్రకారంబయలుదేరి వస్తున్నానని జవాబు వ్రాశాను. కాని కాశీనుండి బయలుదేరడముకు కాళ్ళురావు. రేపూ, ఎల్లుండీ, ఇట్లాఅనుకుంటూ కాలంజరుపుతూ, అక్కడివుత్సవాలు బుఢ్వామంగళ్ లోనైనవిచూస్తూకాల

యాపనచేస్తూ వున్నాను. బుడ్వామంగళ్ అనగా పడవలమీదనే మేళ తాళాలతో జనులువక వారంరోజులువుండి గంగలో జరిపే వకవుత్స వం. అదియేటా వేసవిలో జరుగుతుంది. బహురమ్యంగావుంటుంది. ఆయీ సంతోషములతో కాలంజరుపుతూ వుండగా మావాళ్ళు త్రోవ ఖర్చులకుముప్పదిరూపాయలు పంపినారు. ఇంకాకొంతకాశిలోదొర కినబాపతు నావద్ద నిల్వయున్నది. కాశీలో మహామావాళ్ళకే దిక్కు లేదుగదా ? అట్టి స్థితిలో విద్యార్థిగా వెళ్ళిన నీకు ధనసంపాదన మెట్లు జరిగిందని శంక కలుగవచ్చును. నిజమే; కాశీలో సత్రా లలో భోజనం దొరకుటే లేనిచో, ముష్టి యెత్తుకుంటే ముష్టి కూడా దొరకదు. మాధుకర మంతకుముందే లేదు. పండితు లకు యాత్రార్థమైవచ్చిన గృహస్థులు సభలుచేసియేమైనా సమ్మా నించడం కలదు. కానీ అదిన్నీ చాలా అరుదే. యెట్లో యాత్ర చేసికొని స్వదేశానికి వెళ్ళేవారేకాని పండితులకు సభలు చేసి సమ్మానం చేయదగు గృహస్థులు యెందరో వుండరుగదా ? ఈ సభలు పెద్ద పండితులకు, బాగా పేరు మోగినవారికేగాని ఒక మోస్తరుగావుండే పండితులకే తటస్థింపవు. అట్టి స్థితిలో విద్యా ర్థులకెక్కడ తటస్థించుతవి ? ఇకవిద్యార్థులకు తీర్థవిధి బ్రాహ్మణా ర్థాలు తప్ప అంతో యింతో ధనార్జనకొదగ్గ వుపాయంలేదు. నాకు ఆ బాహ్మణార్థాలు ఇతర విద్యార్థులకంటె కొంచము ఎక్కువగా తగిలేవి. కారణమేమంటే, నేనక్కడ వున్న రోజుల్లోనే గోదా వరి డి॥ రామచంద్రపురం తాలూకా దంగేరు గ్రామ కాపురస్థులు వేదశాస్త్ర పండితులు వుప్పులూరి భీమన్నశాస్త్రిలుగారి కుమా ళ్ళల్లో వకరు శంభుసోమయాజులు గారు కాశీలో వున్నారు.

ఆయనకు అప్పటికి ఘనాంతం స్వాధ్యాయం అయింది. పైగా ఆబ్దికమంత్రాం వగయిరా చిల్లరలుకూడా వచ్చును.అయన తీర్థ విధికి భోక్తగా కుదిరితే పితృదేవతలు మఱీత్వరలో తరిస్తారని ప్రతివారున్నూవచ్చి ఆయనను ప్రార్థించేవారు. ఆయనకున్నూ నాకున్నూ మైత్రి యెక్కువ. కాబట్టినేను రెండోబ్రాహ్మణుడను కావడం తటస్థించేది. భంగుఖర్చూ, యజ్ఞోపవీతపుఖర్చూ కాక అర్థా, పావులా, దక్షిణకూడా దొరకేది. ఈబాపతు ఖర్చుకాగా మిగిలింది కొంత నావద్ద నిల్వయున్నది. మావాళ్ళు పంపినదీ, ఇదీ కలిపి నలభై రూపాయలు తేలినవి.

భంగుపానయోగం

ఈసొమ్ములో కొంత గంగ పట్టడానికిన్నీ కాశీకావిడికిన్నీ కాలాష్టకంచేసుకోవడానికిన్నీ ఖర్చు యినాయి.కాలాష్టకమంటే, కాల భైరవప్రీతికి చేసేసంతర్పణ. ఆసంతర్పణనాడు భంగుకూడా చేయకతప్పదు. భంగంటే, గంజాయిన్నీ, ఏలక్కాయల పైనుండే తొక్కలున్నూ, ఎండిన గులాబీపువ్వుల రేకులున్నూ, సోపున్నూ కలిపి నూరి ముద్దచేసి నీళ్ళలో కలిపి తాగే మత్తుపదార్థము. కాశీ దేశంలో ఈభంగును ఈ రీతిగా సేవిస్తే లేశమున్నూ తప్పు లేదు. గంజాయి పొగరూపంగా పీలిస్తే చాలా తప్పు. ఒక్కొక్క దేశములో ఒక్కొక్క ఆచారము. మనదేశాన్నుంచి వెళ్ళిన ప్రతివిద్యార్థిన్నీ దీనిని అభ్యాసం చేస్తాడు. ఎవడో నాబోటి పైత్యప్రకృతిగల వాడు అభ్యాసం చేయకపోతే వాడికికూడా బలవంతముగాఎట్లో అంతోయింతో పోస్తారుగాని. వూరుకోరు. నేను కాలాష్టకంచేసిన

రోజున నాకు ఒక ఔన్సు రమారమీ ఈ భంగును బలవంతంగా తాగించినారు. దానిమీద నాకు మత్తు అపారంగా యెక్కినది. ప్రాణాపాయం కలుగుతుందేమో అన్నంతదాకా వచ్చి తుదకు కొన్ని విరుగుళ్ళు ఇవ్వడంవల్ల కొన్ని గంటలకు తిక్క దిగింది కాని, ఈ విరుగుళ్ళవల్ల శీతలించి గ్రహణిలోనికి దింపింది. నాకు ఇది పడదని ఆయా విద్యార్థు లెఱుంగరేమో అంటే, పూర్తిగా యెఱుగుదురు. సుమారింతకు నెలరోజులనాడు కాశీలో వక "యజ్ఞోపవీతం" జరిగింది. యజ్ఞోపవీతమంటే జందెము వున్న పంచద్రావిడులు యావన్మందికిన్నీ కాశీలో నున్నవారికి నాడు ఒక రూపాయీ దక్షిణతో పంచపక్వాన్నములతోసంతర్పణ చేయడము. దశవిధ బ్రాహ్మణులలో పంచద్రావిడులు, పంచ గౌడలు అని రెండుతెగలు. ఇందులో పంచద్రావిడులలో ఘూర్జ రులు తప్ప తక్కిన నాల్గు తెగలకు, అనగా, ఆంధ్ర ద్రవిడ కర్ణాట మరాటులకు, సర్వ సామాన్యంగా పంక్తిభోజనం కలదు, గౌడలకో "ఎవరికివారే యమునాతీరే," అంతేకాని, పంక్తిభోజ నాచారము వారిలో వారికేలేదు. పైగా వారు మత్స్యభుక్కులు కూడాను. అందులో వారీయజ్ఞోపవీతంలో చేరరు. సత్రభోజన మేనా పైజెప్పిన తెగలవారికేకాని గౌడలకులేదు. స్వయంపాకము చేసికొంటూ చదువుకోవడమేగాని గౌడలు, వేఱొకసదుపాయం వారికెప్పుడున్నూలేదు. ఆ యజ్ఞోపవీతంనాడు మాఘట్టంలో విద్యా ర్థులు వారివారి తాహతు ననుసరించి సేరు సేరున్నరా రెండుసేర్లు ఈ రీతిని భంగుపట్టించి భోజనానికి బయలుదేరారు. పడదని యెంతచెప్పినా వినక ఏకాంచెమో నాకుకూడా పోశారు. మేము

రెండోపాళీవేళకు వెళ్ళితిమిగాని, జనమెక్కువగా వుండటంచేత కొందర్ని మూడోపాళీదాకా దిగదొక్కినారు.

ఆ కారణంచేత అథమం గంట గంటన్నర ఆలస్యమయింది. ఇంతలో నాకు నో రెండుకుపోవుట మొదలైన అవలక్షణాలు బయలుదేరాయి. 'సభలో అంతాగొల్లలే, అన్నట్లు యెవరితో చెప్పికొన్నా లాభములేదు. అంతా భంగుమత్తుమీదున్నవారే. నా మొర వినేదెవడు? ప్రతిక్రియచేసేదెవరు? వారుఆమత్తునుఆపుకోగలవారు, నేనుఆపుకోలేని వాడను; ఇంతే భేదము గాని, ప్రకృతిలో నున్నవారు ఆజట్టులో నొక్కరున్నూలేరు. పైగా నేనొకవేళ ప్రాణంపోతోందని మొరపెట్టుకొన్ననూ లాభము లేదు. చూచారు కాదూ, భారతంలో దేవయాని శుక్రాచార్యునితో కచుణ్ణిగూర్చి రాక్షసులుచంపేశారేమో అని యేడువసాగినప్పుడు, "సుగతికి జనుగాక యేల శోకింపంగన్' అని జవాబు చెప్పినాడు! అది దేనిమహాత్మ్యం ? మద్యపు మహాత్మ్యమే కదా ! మద్యపానము దుఃఖమును తెలయనీయదనే కారణం చేతనే వైష్ణవ మతస్థులలో వామాచారులు బంధుమరణములలో తుట్టతుద రోజున 'తొళ్ళక్క' మనే పేరుతో పూర్తిగా తాగుతారు. వైద్యశాస్త్రగ్రంథమగు రోలంబరాజీయములో, దుఃఖము పోవుటకౌషధ మేమని ప్రశ్నించినపుడు సురాపాన మని జవాబు చెప్పినాడు. సురకన్నను భంగు ప్రమాదకరమైన వస్తువు కాని, ఆ దేశములో ఇది పరమ పవిత్రము. పితృకార్యాలలో కూడ భోక్తలకు ముందుగా ఏని నిచ్చియే భోజనం పెడతారు. అది యటులుండె. ఆవేళకూడా చాలా శ్రమ

పడినా నన్ను సందర్భము వారెరిగిన్నీ నాకు మళ్లా ఈ వస్తువును పట్టించారన్న విషయము ప్రస్తుతము. ఒకటి మాత్రం వున్నది. నేను దాని మత్తును లేశముకూడా భరింపలేక పోయినా, ఆమత్తు పూర్తిగా దిగిన తరువాత, అనగా భంగు పుచ్చుకొన్న ఇరవై నాలుగు గంటల పిమ్మట, ఏపురాణం చదవడానికో మొదలుపెడితే చాలా బాగా వుంటుందని, ఆ ఘట్టంలో విద్యార్థులే కాకుండా, పండితులైన శ్రీ శోభనాద్రి శాస్త్రులుగారు కూడా అనేవారు. ఈ శోభనాద్రి శాస్త్రులుగారు మన దేశస్థులు. కాకరపర్తి దగ్గర అజ్జరంగ్రామం వీరి కాపురస్థలము. వీరి సోదరు లందఱూ కాశీ లోనే తర్కం చదివి పండితులై పేరు ప్రతిష్ఠలు సంపాదించారు. ఈయన మహారాష్ట్ర కన్యకనే వివాహం చేసికొని కాశీలోనే కాపుర మున్నారు. ఈయనకు నేనంటే చాలాఅభిమానం. బలవంత పెట్టి నాకు సిద్ధాన్తచంద్రోదయం అను వ్యాఖ్యానముతో తర్క సంగ్రహమును ఈమహానుభావుడే వుపదేశించిన పుణ్యాత్ముడు. నాకు కొంచెం ధర్మధర్మిభావం తెలియడానికేమి, ఎక్కడేనా వ్యాకరణంలో ఆర్థికం వస్తే ఇటీవల అది సులభంగా బోధపడ డానికేమి, నాకు ఈయన చెప్పిన ముక్కలే కారణం.

"మత్స్య ద్మ నిష్ఠీయతాం"

కాలార్థకంనాడు భంగు ప్రసంగంలోనుంచి ఇంత దాకా వచ్చాము. కాలార్థకంచేసికోవడముకుపూర్వమే కాశికాష్టకములోనైనవి ఆయాదేవతలను దర్శించునపుడు రచించాను. పైకిఆకవిత్వం డాబుగా వున్నప్పటికీ, అందులో అర్థగాంభీర్యం మిక్కిలి తక్కువ

యని విమర్శకులు గ్రహిస్తారుగాని, సామాన్యులో-"నాళీకజావ్య దితిజాళీ" అనే శ్లోకాలు చదివి మిక్కిలిగా మెచ్చుకొంటారు. ఎంత అర్థప్రధానంగా తేలికగా కవిత్వం చెప్పేవాళ్ళైనా, మొట్టమొదట కొంతకఠినంగానే కవిత్వాని కుపక్రమిస్తారేమో అని నే ననుకొంటాను. దానికి నామొదటికవిత్వానికీ యిటీవలికవిత్వానికీగల భేదమే నాకు ప్రమాణం. కాశీనుండి వచ్చేముందు ఏదో కొంతసొమ్ము కట్టేయెడల, శ్రీ అన్నపూర్ణా మహాదేవిని స్వయంగా పూజచేయ నిస్తారని విని, ఒకరోజున ఆ విశాలాక్షిని సొమ్ముకట్టి స్వయంగా పూజచేసినాను. అప్పుడే ఆ యంబికపై నొక యష్టకమును రచించినాను, అందొకచో "మత్సద్మని స్థీయతామ్" అని ప్రయోగించితిని. ఆ వాక్యమున కర్థము, 'అమ్మా ! ఓ యన్న పూర్ణమహాదేవి ! నిన్ను నే నేకోరికనూ విశేషించి కోరేది లేదు గాని, నీవు మాయింట నివసించవలసినది. ఇదే నా ముఖ్యకోరిక' అని. అది మొదలు ఇప్పటి వఱకు అనగా సుమారు నలుబదియైదు వత్సరముల నుండియు నా యింట దినదినాభివృద్ధిగా అన్నపూర్ణ తాండవించు చున్నట్లే నేను తలచుచున్నాను. అట్లు తాండవించుటకు కారణము, నేను నాడు శ్లోకముద్వారా అట్లు వర మడుగుటయే యని నా విశ్వాసము. నేను అది మొదలు ఇంతవఱకు నవరాత్రములలో పూజించు విగ్రహము, అపుడు కాశీనుండి కొనితెచ్చిన చిన్న అన్నపూర్ణ ప్రతిమయే. ఆప్రతిమ హస్తమందు ఒక గరిటె యుండును. భవిష్యత్కాలమందు కూడా తరతరముల వఱకూ శ్రీమదన్నపూర్ణా విశాలాక్షి మాయింట యిదివఱలో

వలెనే నాట్యము సల్పుగాక యని ప్రార్థించుచూ మరల ప్రకృత ముపక్రమించుచున్నాను.

నిర్జలైకాదశి

కాశీనుండి బయలుదేరుటకు త్రోవఖర్చులకు సొమ్ము వచ్చినప్పటికీ, యింకా బయలుదేరినట్లు వ్రాయ మొదలిడనేలేదు. మాటలా, కాశీనుండి బయలుదేరడం! ఆ మహాక్షేత్రం వదలిపెట్టడానికి యెంత మూర్ఖుడికీ సుఖసుఖాల మనస్సు వొప్పదు. వెడదా మనుకొంటూ వుండగా, అనగా యింకా కాలాక్షేపం చేసుకోవడానికి పూర్వం, "నిర్జలైకాదశి" వచ్చింది. జేష్ట బహుళ యేకాదశిని కాశీలో నిర్జలైకాదశి అంటారు. ఆరోజున గంగ యిటునుండి అటూ, అటునుండి యిటూ, ఈదడం ఒక ఆచారం; నేనూ, కృష్ణశాస్త్రిగారూ, తర్కసంగ్రహపు గురువు శోభనాద్రి శాస్త్రులవారి తమ్ముడు శేషశాస్త్రిగారూ, ఈ ముగ్గురమూ సామాన్యమైన మట్టికుండల నాధారము చేసికొని గంగలో నీదుచూ ఆవలికి వెళ్ళి తిరిగి అదేప్రకారం ఇవతలికి ఈదుకొంటూవస్తున్నాము. మాతోపాటు మావలెనే ఘటహస్తుడై పల్నాటిసీమనుండి కొలదికాలము క్రిందటనే వచ్చిన వేణాక విద్యార్థి కూడా వచ్చినాడు. వెళ్ళేటప్పుడు బాగానే చేరినాడు. తిరిగి వచ్చేటప్పుడు నడిమికి వచ్చేటప్పటికి ఆత డాధారంగా నేర్పరచుకొన్న కుండ నీరుపోసుకొన్నది. ఆ కారణంచే అతడు 'కెక్కు కెక్కు' మని మునగడానికి సిద్ధమైనాడు, నేను సామాన్యంగా ఈదేవాడనేగాని, అలాంటి సమయంలో వేణాకని ప్రాణం రక్షించడానికి తగ్గంత

గణితగాణ్ణి కాను. నాతో వున్న కృష్ణశాస్త్రి శేషశాస్త్రిగార్లిద్దరూ మంచి గణితగాళ్లు. తమ రెండు కుండల్లో వక కుండ అతని కిచ్చి అతని కుండను తా మిరువురున్నూ చెరో చేతితో పట్టుకొని ఆనీళ్ళను పారబోసి అతని ప్రాణం రక్షించడమే కాకుండా తాము కూడా అనాయాసంగా వడ్డుకు చేరగలిగారు. ఆ కష్టసమయంలో ఆ విద్యార్థి నూఱు కొబ్బరికాయలు విశ్వేశ్వరుని యెదుట కొట్ట డానికి మొక్కుకొన్నాడు. వడ్డుకు వచ్చిన తర్వాత, "ఏమయ్యా? బొత్తిగా ఈత రానివాడవు, గంగ నీవడానికి యేలా బయలుదేరా, వంటే, "నాకేంతెలుసును" మీరు కుండ పట్టుకు బయలుదేరితే నే కూడా కుండపట్టుకు బయలుదేరా" నని జవాబు చెప్పినాడు. ఏమాత్రమూ లోకజ్ఞానం లేని యిట్టివాళ్ళు పలువు రా క్షేత్రముకు విద్యాభ్యాసానికి వచ్చి కొందఱు పూర్వపుణ్యవశంచేత చిరకాలా నికి మహాపండితులై దేశానికి వచ్చి అనేకులను శిష్యులను పండితులను జేయుటా కలదు. కొందఱు అక్కడనే సత్రాల్లో పొట్ట పోసుకొంటూ యావత్కాలమున్నూ గడపుటా కలదు. అందుచేతనే, ఆ కాలంలో నేమి, అంతకు పూర్వకాలంలో నేమి, రైలుసాయం లేకుండినా యెట్లో కష్టపడి పలువురు కాశీకి చదు వుకని వెళ్ళిన వారిలో ప్రజ్ఞావంతులై వచ్చినవారి పేళ్ళు పరిమి తంగానే మనకు వినపడతాయి. భాగవతుల హరిశాస్త్రిల వారు, పుల్లెల దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిలవారు, మార్కొండపాటి చతు ష్టయంలో యిద్దఱు, దండిభట్ల విశ్వనాథ శాస్త్రిలుగారు, మా గురువుగారు, మంత్రివాది లక్ష్మీ నారాయణశాస్త్రిలుగారు, కొవ్వూరు గోపాలశాస్త్రిలుగారు, శ్రీపాది రామశాస్త్రిలుగారు,

ఇంద్రగంటి గోపాలశాస్త్రులుగారు లోనైనవారి పేరులే అందఱూ యెఱుగుదురు. ఇందులో కొందఱు నలుబదియేండ్లు, ముప్పది యేండ్లుకూడా కాశీలో నివసించినవారు. ఒక శాస్త్రమే కాక, చతుశ్శాస్త్రములున్నూ వచ్చినవారు. ఒకశాస్త్రమే చిరకాలం ఒకసారిచదివి, తెలియక, మళ్ళా తిరుగదోడి అంతా చదివి గొప్ప వారైనవారు కొందఱు. కొందఱు చిరకాలం చదివి పండితులై దేశానికి వస్తూ ఏసంస్థానంలోనో వాదంలో వోడిపోయి మళ్ళా కాశీకి వెళ్ళినవారు. వీరిని గూర్చి ప్రత్యేకించి వ్రాయవలసినదే కాని, యిక్కడ వ్రాయడముకు స్థలం చాలదు. ఇందులో శ్రీహరి శాస్త్రులవారిని శ్రీ విజయనగరం మహారాజులుంగారు స్వయంగా ప్రార్థించి కాశీనుండి తీసుకువచ్చి తమ సంస్థానపండితులుగా నేర్పఱుచుకొన్నట్లు వింటాను. శ్రీ కొవ్వూరి గోపాలశాస్త్రిగారనే వారు షడ్దర్శనీపారగులగుటేకాక, మంత్రశాస్త్రంలో కూడా ప్రత్యక్షం చేయడానికి తగ్గంత నిష్ఠాపరులు, కాశీలో దుర్గనుగూర్చి మీదు ప్రత్యేకించి పండ్రెండేళ్ళు తపస్సు చేసి ప్రత్యక్షం చేసి కొన్నట్లు చెప్పుకొంటారు. వీరిని కూడా శ్రీవిజయనగరం మహా రాజులుంగారు ప్రార్థనపూర్వకంగా తమ సంస్థానమునకు రప్పించి నిల్పుకొనడమే కాకుండా, శ్రీహరిశాస్త్రులుగారి కెట్టి గౌరవము లేర్పరచినారో అట్టి గౌరవములనే ఈశాస్త్రులుగారికి గూడా ఏర్పరచినట్లు వినికి. ఈ గౌరవప్రపత్తులకు అంతకు పూర్వం సంస్థానములో వుండే పండితులు సహింపక వక యుక్తిచేసి, గోపాలశాస్త్రిగారు మంత్రశాస్త్రంలో మహాగొప్పవారని చెప్పగా చెప్పగా, మహారాజావారు వారిశక్తి మన కేలా తెలుస్తుందని

అన్నారనిన్నీ. దానిమీద పండితులు, "మహాప్రభో" దేవరవారు కోరితే శాస్త్రిలవారు ప్రత్యక్షంగా వారి శక్తిని చూపిస్తా. రని జవాబు చెప్పినారనిన్నీ, పిమ్మట నెప్పుడో మహారాజావారు, గురోజీ, మంత్రశాస్త్రంలో మీ ప్రజ్ఞ మాకొకమారు చూపించాలని కోరినారనిన్నీ,చిత్తం అనిచెప్పి శాస్త్రిలవారు, నేను ఈరోజు జపంచేసికొనివస్తాను, అప్పటికి బాగా నిమ్మకాయంత బంగారపు ముద్దను సిద్ధంచేసి వుంచవలసినదిగా చెప్పినారనిన్నీ, శ్రీమహారాజావారు అల్లే సిద్ధంచేయగా శాస్త్రిలవారు ఆబంగారం మీద మంత్రోదకం ప్రోక్షించేటప్పటికి ఆ ముద్ద రెండుముక్కలుగా పగిలిందనిన్నీ, ఆపిమ్మట మహారాజావారికి లోపల భయంకలిగి ఎప్పుడైనా ఈయనకు మనమీద కోపంకలిగితే ఇదే మోస్తరుగా మంత్రోదకం ప్రోక్షించడం తటస్థింపవచ్చును, అప్పుడు మనపని కూడా దీనితోపాటే కావచ్చును, అని వుపాయంగా వారిని సంస్థానంలో నుండి తప్పించి గోదావరీతీరంలో కొవ్వూరులో వుండేటట్టు ఏర్పఱచి, వారికి నెల నెలకూ ఇచ్చే భృతకం కొవ్వూరుకే పంపేవారనిన్నీ, గురువుగారి వల్ల విన్నాను. విజయనగర సంస్థానంలో ఇప్పటికి వెనుకటి ప్రభువు లందఱున్నూ తమసంస్థానంలో వున్న యెవరినిగాని తొలగింపవలసి వచ్చినప్పుడు, తొలగించి కూడా వారికిచ్చే జీతం పంపించడమే ఆచారము. ఇక మళ్ళా దర్శనం మాత్రం తొలగించినవారివ్వకపోవడమే కాదు, వారి వంశస్థులుకూడా, వీరికేకాదు, వీరి వంశస్థులక్కూడా యివ్వరు. శ్రీహరిశాస్త్రిలవారి విషయంలో ఈ సందర్భం అంతా యెఱిగినదే కావున విస్తరింప బనిలేదు.

కలకత్తా ఆతిథ్యం

ప్రసక్తానుప్రసక్తంగా కథ యెక్కడికో పోతూవున్నది. ఈ లాంటి మహాపండితు లందఱూ కాశీలో తయారై వచ్చి మన దేశాన్ని అలంకరించేవా రన్నది ప్రధా నాంశము. అట్టి కాశీ యిపుడు ఏదో మారెరి స్థితిలో నున్నట్టు వింటాము, ఆ కాశీనుండి నేను దేశానికి రాబోవుచూ, సహాయంకోసము చూస్తూవుండగా మన దేశస్థుడే రెడ్డి సీమలోని లక్కవరమునుండివచ్చిన వందనపు నర్సయ్య అనే కోమటిబిడ్డ నావలెనే సహాయంకోసము వెతు క్కుంటూ నాకు దొరికినాడు. నే నతనికి దొరికాను, ఇరువురము తల్లిదండ్రులు కలవాళ్ళమే కావున మాకు గయను వెళ్ళవలసిన ప్రసక్తి లేశమున్నూ లేకపోయి నప్పటికీ, పోనీ రాకరాక వస్తి మిగదా, విష్ణుపాద సందర్శనం చేసికొని పోదామని గయకు కూడా వెళ్ళాము. అక్కడ విష్ణుపాదమును పూజించుకొని కలకత్తాకు టిక్కట్టుపుచ్చుకొన్నాము. 144 వ నెంబరుగల గృహములో మన తెలుగు దేశీయు లున్నారు. అక్కడికి తీసుకువెళ్ళమంటే జట్కా వాడేతీసుకు వెడతాడు, అని కాశీలోవిద్యార్థులు చెప్పినారు. అది జ్ఞాపకం పెట్టుకొన్నాము గాని, ఆజట్కావాడు మమ్మల్ని మోసం జేసి యెక్కడో వాడికితోచిన చోటదింపి బాడుగతేతెమ్మన్నాడు. వాడితో పోట్లాడలేక వాడిదివాడికిచ్చి ఆసమీపంలో వున్న ధర్మ శాలలో దిగినాము. అధి సకల అల్లరిచిల్లరజనంతో ఎంతో సంకులంగా వున్నది. అయితే యేం చేయము? ఆమహాపట్టణములో మమ్మల్ని చూచేదెవరు? అది ఆషాఢమాసము. తొలకరివానల కారంభమయింది. విరుద్ధమైనగాలి. వంటకు మొదలుపెడితే, పోయి

మీదపాత్రవుంటే వంటయెక్కడోవుండడం. అట్టిస్థితిలో చేతగాని
నేను వంటేమిచేయగలను? సహాయుడు కోమటిగదా? వంట
మట్టుకునేనుచేస్తే తక్కిన యావత్తు పనులను అతడు సవరణ
చేయగలడు. ఎట్లాగయితేనేమి. బజారువెళ్ళి రొట్టెలు కొను
క్కొని తెచ్చుకొని తింటూ వారం రోజులు కాలక్షేపం చేశాము.
ఆకలకత్తాలో వారం రోజులున్నా మాకేమి నిల్వనీడ దొరక
నేలేదు.

బంగారీవాని మోసం

ధర్మశాలలో జనంవల్ల అక్కడినుండి జగన్నాథానికి
వెళ్ళడానికి త్రోవ మాత్రం తెలిసింది. ఆత్రోవ కొంతసముద్రం
మీద, కొంతకాలువలమీద, కొంత మెట్టను, ఈలాగువున్నది.
ఎట్లో బయలుదేరి పోతే తప్ప ఆకలకత్తాలో బజారు రొట్టెలతో
ఎన్నాళ్ళుపవాసాలు చేయడం? కాలాత్మకంనాడు ఛంగు పుచ్చు
కొన్న దోషంవల్ల కల్గిన గ్రహణి మరింత హెచ్చ మొదలు
పెట్టింది. అందుచే ఆకలకత్తానుండి బయలుదేరుటకయి ష్టీమరు
కుటిక్కెట్టు తేవడానికి కోయిల్ ఘాటుకు బయలుదేరాను. కోమటి
బసలో కాశీకావిళ్ళవద్దనే వున్నాడు. అతడు వీధిలోకి వెళ్ళినప్పు
డల్లా త్రోవతప్పి పావలా అర్ధా లంచం ఇచ్చి అతి కష్టంమీద
బసకు చేరుతూ వుండేవాడు, నేనుమాత్రం వెళ్ళినత్రోవ జ్ఞాపకం
పెట్టుకొని, అవధానం చేసినంత పనిచేసి, బసకు చేరుతూ వుండే
వాడను. అందుచే టిక్కెట్టుకోసము పదహారు రూపాయలు పుచ్చు
కొని నేనుబయలుదేరాను. ఒక పర్లాంగు వెళ్ళాను. కోయిల్ ఘాటు

కనబడుతూవుంది. అంతలో ఒక బంగాలీవాడు నావాలకంకని పెట్టాడు.వీడెవడోతెలుగువాడురా అనుకొన్నాడు. ప్రీతిపూర్వకంగా వాడిభాషతో ఎక్కడకు వెడతావు భడ్డీ అని ప్రశ్నించాడు. కోయిల్ ఘాటుకుఅని వచ్చీరానిహిందీతో జవాబుచెప్పాను.దానిమీద వాడికి మఱీ లోకువచిక్కింది. ఒకమాటచెప్తాను వింటావా అన్నాడు. చెప్పమన్నాను. కోయిల్ఘాటులోకన్న తక్కువ సొమ్ముకు టిక్కెట్టు ఒక బంగాళీబాబుఇస్తున్నాడు.నేనుకూడా జగన్నాధంవచ్చే వాడనే. నేనక్కడనే పుచ్చుకొంటాను. నాతోకూడావస్తే నీకూడా తేలికగా టిక్కెట్టుయిప్పిస్తాను రమ్మన్నాడు. వాడిమాటలవల్లనే యెంత తెలివితక్కువవాడికైనా మోసగాడని తెలుస్తోంది.కదా. అట్టిస్థితిలో అంతో ఇంతో లోకజ్ఞానం కలనాకు తెలియదనడాని కవకాశంలేదుగాని, తెలిసినా, వాణ్ణినేనెల్లా తప్పించుకోగలను? ఎట్లో నావద్ద నున్నసొమ్ముకాజేయడానికి వాడు సంకల్పించాడు. ఆసొమ్ముతో నన్ను వదిలితే అదేచాలునని నేననుకొన్నాను,వానితో కూడాతోడేలుతో వెళ్ళే మేకలాగురాజవీధిలో పోతూవున్నాను. కొంతదూరం వెళ్ళినమీదట ఒకపెద్ద మేడ గుమ్మడికాయవాటంగా ఉన్నది కనుపడ్డది. దానిమెట్లతోవ్రవఒక చిన్న వీధంతవెడల్పుగా వుంది. ఆతోవ్రవని మేడమీదికితోవ్రవ తీశాడు. ఇక అయిదాఋ మెట్లల్లో పైకి వెడతామన్నప్పుడు నన్ను జూచి, 'సొమ్మునా చేతికియ్యి, నువ్విక్కడేకూర్చో, నిన్నుచూస్తేబాబు ఎక్కువ తెమ్మంటాడు,' అని నావద్దనున్న పదహారురూపాయిలున్నూ పుచ్చుకొని పైకివెళ్ళాడు.

తెలివి తక్కువవాడెవడు?

"బ్రతుకుజీవుడా" అని కొంతసంతోషంతో అయిదు నిమిషములకన్న తక్కువకాలమే నేనక్కడ కూర్చున్నాను. పూర్తిగా సంతోష మేల కలుగలేదని చదువరులు శంకింతురేమో. వాడు నన్ను చంపేవుద్దేశంలో లేడని స్పష్టపడుటచే కొంత సంతోషమునకవకాశం కనపడుతూనే వుందికదా. ఇక కొంతవిచారమెందుకంటే తిరిగివచ్చి తీసుకుపోయి దేవీ నవరాత్రిలదాకా వాళ్ళటోశాల లో దాచి, అమ్మవారికి బలి వేస్తాడేమో అని కొంతవిచారం. ఏంవ్రాయను? అప్పుడు నామనస్సులో నెన్ని రసాలకేనా అవకాశం కలిగింది. అంతా ఎంతసేపు, అయిదునిమిషాలలోపు మళ్ళానాకు ఏంతోచిందో, తరువాయిమెట్లు ఎక్కి మేడమీదికి వెళ్ళాను.నాలుగు దిక్కులూచూచాను. బాబూ లేదు, గీబూలేదు. ఏమోగాని, వక్కనవ్వు కరుకూడా లేడు. మేడమీదకూడా ఒక వీధిలాగున్నది. కొంత వఱకు వెళ్ళాను. మళ్ళా ఇదివఱలో మేమెక్కిన మోస్తరువే మెట్లూ, త్రోవా, వకటి కనుపించింది. అక్కడికి వెళ్ళేటప్పటికి ఆ మెట్లు ఏమాత్రమో తరువాయిలో ఆమోసగాడు కనిపించాడు. పోనీ పోతున్నాడు, అనుకొన్నాను, మళ్ళా వెనక్కి చూశాడు. నేను కనుపడ్డాను. "బాబు లేడు, ఎక్కడికో వెళ్ళాడు, నీ సొమ్ము ఇదిగో తీసికో"అని వెనక్కి వచ్చి నాచేతికిచ్చేశాడు. ఏమిటో ఈ చిత్రము! సొమ్మెందు కియ్యాలి! ఇయ్యకపోతే నే నేం చేస్తాను? తాను మోసగాడు కాడని నే ననుకోవడాని కనుకొందునా? ఇట్లు నన్ను నమ్మించడం వల్ల వానికికలిగే లాభమేమిటి? నా దగ్గఱనున్నసొమ్మంతేకదా! అదియిదివఱకేఇచ్చితినే! ఏమో నాకప్పుడే

కాదు, ఇప్పటికిన్నీ వాని అంతర్యం తెలిసిందేకాదు. నన్ను వాడేమో తెలివితక్కువవాణ్ణిగా వూహించాడుగాని, వాడి చేష్టలను బట్టి నేనే వాణ్ణి తెల్వితక్కువవాడని ఢంకామీద దెబ్బకొట్టి చెప్తాను. కారణం చదువరులే విచారించుకొందురు గాక. నే నీ కథాభాగములో వ్రాసిన సంగతులలో చదువరులకు నమ్మతగని దీ కథాభాగమే. దీన్ని గురించి యిప్పటికిన్నీ నాకే నమ్మకం లేదు. ఇతరులను గూర్చివ్రాయడ మెందుకు ? ఇది కల మాత్రం కాదు. నిజంగా జరిగింది.

సామ్మిచ్చి మళ్ళా నన్ను వెంటబెట్టుకొని కొంతదూరం త్రిప్పినాడు. ఆ తోడేలువెంట ఈ మేక యథాప్రకారమే నడుస్తూ వుంది. మళ్ళా అటుతిప్పి,ఇటుతిప్పి, ఆమేడవద్దకే, ఆమెట్లవద్దకే తీసుకు వెళ్ళాడనుకొన్నాను. లేదా ఆలాటి మేడ మరొక్కటుందే మో ? మళ్ళా ఎక్కడం మొదలు పెట్టాడు. వెనకాల నేనున్నూ త్రాటితో దబ్బనంగా ఎక్కుతున్నాను. సరిగా ఇంక ఐదుమెట్లేతరు వాయి. అక్కడ ఆగి, సామ్ము పుచ్చుకొని, వానిచేతులో వున్న పదహారు బెత్తాలగుడ గొడుగు సరికొత్తది నాచేతికిచ్చి, 'పైకి రావద్దు' నే వచ్చేదాకా, ఇక్కడే కూర్చో' అని మర్యాదగానేచెప్పి పైకివెళ్ళాడు. నేను అయిదారు నిమిషాలు కూర్చుని పైకి వెనుకటి లాగే వెళ్ళి నాలుగు దిక్కులూచూచి రెండోత్రోవను దిగి తల తడుముకుంటూ బసలోకి వచ్చాను. జరిగిన సంగతి స్నేహితుడు కోమటితో చెప్పితిని. అతడు నేను బ్రతికివచ్చి తనకు కనుపడ్డందుకు మిక్కిలిగా సంతోషించి నన్నుయెంతో మెచ్చుకొన్నాడు. పద

హారురూపాయీలకు పదహారుబెత్తాల గొడుగు వచ్చిం దన్నాడు. నేను శ్రీవిజయనగరం మహారాజావారి దర్శనానికి వెళ్ళినప్పుడు ఇటీవల రచించిన పద్యాల్లో వక సీసపద్యంలో "పడవలె పడరాని పాటులెల్ల" అని వ్రాశాను. ఆపాట్లు,ఆయీపాట్లే అని చదువరులు తెలిసికొందురుగాక. లాక్షణికులు "అహో భారోగురుః కవేః" అని వూరకే వ్రాయలేదు. దేశాటనం వల్ల ఎన్ని కష్టసుఖాలువంట బడతాయో చదువరులు గుఱితింతురు గాక.

క్షు థా తు రా ణాం న రు చి ర్న ప క్వం

పిమ్మట మఱునాడు జాగ్రత్తగా కోయిల్‌ఘాటుకే వెళ్ళి టిక్కట్లు తెచ్చుకొని ష్టీమ రెక్కేము. ఆష్టీమరు మఱునాడు ఉదయం 9 గంటలకు చాందినివాలా అనే వోఢ్రగ్రామము వెళ్ళవలసినదైనా సముద్రంలో తోవదప్పిరాత్రి 9 గంటలకుగాని గమ్యస్థానానికి చేరిందికాదు. చేరటంతోటే, ఏదోనదివొడ్డున దిగడం గనుక, క్రొత్తగావచ్చిన ఆబురదనీళ్ళలో స్నానంచేసి వూళ్ళోకి చేరి అందరమూ వకసావిట్లో మకాం చేశాము. అది వక దుకాణదారుని యింటిసావిడి. దానినిండా రెండేసిగజాలకు వొక్కొక్కటి చొప్పున చాలా వండుకొనే పొయులున్నాయి. పొయి వక్కంటికి అర్ధణావంతున బాడుగ యివ్వడం యేర్పాటు. తురకా, దూదేకులు, కోమటి, బ్రాహ్మడూ, అందఱూ అక్కడేవండుకోవడం. బియ్యం పప్పూ, వగైరాలు ఆ దుకాణంలోనే కొనుక్కోవడం. ఉప్పుడు బియ్యం తప్ప దొరకవు. చింతపండు ఆదేశస్థులు వాడరు. దానికి బదులు లేతమామిడికాయలతాలూకు యెండబెట్టిన చీలికలు దొరు

కుతాయి. ఎట్లాగయితేనేమి రాత్రిసుమారు పన్నెండులోపున అన్నం వండాను. పెసరపప్పు వండాను. అరటిపళ్ళు కొన్ను క్కున్నాము. మజ్జిగమాత్రం మంచిదే దొరికింది. 'కాలే కడుపు నకు మండే బూడిదె,' అన్నట్లు పొట్ట నిండించుకొన్నాము. గయ వదలి నాటికి సుమారు పదిరోజులు దాటింది. ఈలోపున మాకు ఏ రొట్టోతప్ప అన్నం లేదు. ఆహేతువుచేత ఆ వుప్పుడుబియ్యం అన్నం అమృతోపమానంగా వుంది. 'క్షుధాతురాణాం న రుచి ర్న పక్వం.' అక్కడే అంతా పరున్నాం.

తెల్లవారింది. ముందుప్రయాణం ఎప్పుడంటే ఎప్పుడని కనుక్కోగా, పగలు రెండుగంటలకు ష్టీమరు వెనుక కట్టిన కంకర పడవలవంటి పడవలమీద యెక్కడమున్నూ, మరునాడు వుద యానికి కటకం చేరడమున్నూ అని వాకబుమీద తెలిసింది. మళ్ళా పెందలకడ వంటమొదలెట్టి పదిగంటలలోగా వకమాటుతిని, ప్రయాణం అయేటప్పుడు రెండోమాటుకూడా తిన్నాం. దృష్టి దోషంగాని మశూకదోషంగాని అక్కడ భోజనంలో లేశమున్నూ లేదు. ఆయిల్లు బహుశః ఆదేశంలో కోమటివర్ణమునకు చెందినదై యుండునేమో. ఆదేశాన్నే కీకటమని శాస్త్రజ్ఞులు వ్యవహరిస్తారు. "దితిజాధిప కీకటంబు దేవాపగయున్" అని దేవీభాగవతము. ఈదేశాల్లో తీర్థయాత్రకు తప్ప ఇతరకారణంమీద ప్రయాణం చేసేయెడల ద్విజులు తిరిగి వుపనయనం చేసికోవలసినదని ధర్మ శాస్త్రములు తెల్పుతున్నవి. "తీర్థయాత్రాంవినా గచ్ఛేత్పున స్సంస్కార మర్హతి" తిరిగీ వుపనయనం చేసికొంటే పవిత్రు

డవుతాడని ధర్మశాస్త్రాలు యెందుకు వ్రాసేయో కాని, నా అభి ప్రాయం అప్పుడుకూడా పవిత్రత్వం కలగదనే. పడవ యెక్కేము కంకర రాళ్ళవలెనే మనుష్యులున్నూ దానిమీద వున్నారు. అంతే కాని యెండకు గాని వానకుగాని ఏమీ ఆచ్ఛాదనంలేదు. అయినా క్రొత్తదేశం, క్రొత్త క్రొత్తప్రకృతి చిత్రాలు చూడడం మొదలైన కారణాలచేత కొంత ఆనందంగానే వుంది ఎండ కాస్తున్నప్పటికీ దగ్గర గుడ్డగొడుగు కొంత ఆ బాధలేకుండా చేసింది. అంతలో యెండబాధ దానంతటఅదే తగ్గింది.

ఈత కు సార్థ క్యం

ఇంతలో కొన్ని చిక్కులు. నేను గ్రహణివ్యాధితో కాశీ నుండి బయలుదేరినానని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. త్రోవలో అది తగ్గుటకు సాధన మేమున్నది? పైగా మేము తినే ఆహారము దాన్ని హెచ్చు చేసేదేగాని తగ్గించేది కాదు. ఇక దాన్ని తట్టు కోవడానికి ఆధారము పడుచుతనం తప్ప వేఱులేదు. కొంచెం నల్లమందు వేసికొందామంటే, అదిమాత్రం యెంతసేపు ఆపు తుంది? పడవ స్టీమరు వెనుక కట్టబడ్డది. దాన్ని మనకోసం అప్పుడప్పుడు వడ్డుకు పట్టమనడానికి మన మున్నచోట నియామ కులులేరు. ఔరా దురవస్థ! ఏమిచేయాలి? విషయం రసాభాస మైననూ వ్రాయవలసి వ్రాస్తున్నాను. మతొకలాగు తలపకండీ చిన్నప్పుడు నేర్చికొన్న యీత అప్పుడు కొంత పనికివచ్చింది. మృచ్ఛకటికలో శర్విలకుడుగాడు యజ్ఞోప వీతానికి సార్థక్యం చెప్పినట్లు, నేను అప్పుడు 'ఈతకొట్ట నేర్చియుండు,' అని చదువు

కొన్న బాలబోధలో వాక్యానికి సార్ధక్యం వూహించుకొన్నాను. కాలువకు అక్కడక్కడ లాకులువుంటాయిగదా ? ఆలాకులదగ్గఱ ఎంతత్వరగా వెళ్ళేష్టీమరుకైనాకొంత ఆలస్యంతప్పదు. లాకు ఇక వక అరమైలులోపుగా వుందన్నప్పుడు, నేను గుభాలున కాలువలో దూకి ఈదుకొని వడ్డుకు వెళ్ళి తరువాయి దీర్చికొని లాకుదగ్గర పడవను కలిసికొనేవాడను. ఇలా రెండుమూడుసార్లు చేయవలసివచ్చింది. ఈచేయడంలో వకపర్యాయము నెత్తికి చుట్టు కొన్న బట్ట తీసివేయడం మరచినాను, దానితో మునిగి పయికి తేలడం కొంత కష్టమయింది. బ్రాయమఱచాను. చదువుకొంటూ వున్నది శాస్త్రం, పుట్టింది బ్రాహ్మణకులం, చేసినశుశ్రూష మహా పండితులది, కాశీగంగతో సహా స్వదేశానికి వస్తూవున్నాను. ఇట్టిస్థితిలో జరిగినంతలో అనాచారంగా యెట్లు వర్తించడం ? కనుక కాలువలో దూకేటప్పుడు చెంబొక్కటి ముందుగా గట్టుకు విసిరేసి తరువాత దాన్ని పుచ్చుకొనేవాణ్ణి. ఈలా చేయడంవల్ల "అపాత్రిత్వం" వుండదని నావూహ. కాని ఒకసారి అ చెంబు దొర్లి నేను వడ్డుకు చేరడానికి పూర్వమే కాలువలో పడి మునిగి పోయింది. నాకు సంభవింప వలసిన గండం చెంబుని కొట్టుకు పోయిందని నామిత్రుడు కోమటి సంతోషించాడు.

త్రివిక్రమావతారసాదృశ్యం

ఏలాగో యీలాటి గండాలతో కటకం చేరినాము. అక్కడ మన తెలుగు దేశస్థులు, నిరతాన్నదాతలు,—ఇంటిపేరు మరచాను—వేంకటాచలం పంతులుగారింట్లో ప్రవేశించాము, బహు

ఆదరంగా వారు మనదేశస్థులకు అన్నోదకా లిచ్చి ఆదరిస్తారు. వారంరోజులుబాబాకరంగా వారింటిలోనుండి కాశీవదలింది మొదలు అన్నంలేని లోపాన్ని పోగొట్టుకొన్నాము. నాతో ఉండడంచేత కోమటికి కూడావారు ఆతిధ్యం ఇచ్చారు. తరువాత త్రోవలోకి ఇంతగోంగూరపచ్చడి వగయిరాలు కూడా ఇచ్చారు. నాఅనారోగ్యం కూడా కొంతతగ్గింది. పిమ్మట కటకాన్నుంచి యెడ్లబండి చేసుకొని బయలుదేరాము. కాకులు కూసేటప్పటికి వూరివెలుపలికి వస్తిమి. అక్కడ ఒక ఇసుకమయమైన నదివున్నది. సుమారు మూడుఫర్లాంగులమేర బండ్లేమి, మనుష్యులేమి దానిలో నడచి వెళ్ళవలసిందే. వందలకొలదిగా బళ్ళు వెళుతూవున్నాయి. ఏచంటి పిల్లలోతప్ప, బండిలోని మనుష్యులుదిగి నడుస్తూవున్నారు. ఈ లాటి సందర్భంలో కొంచెము నీరు నురుగలతో ప్రవహించడాని కారంభమయింది. మధ్యత్రోవలోవున్నబళ్ళు యెట్లో ఆవలివొడ్డుకు చేరాయి, అంతకన్న వెనుకవున్నవితిరిగీ వెనక్కివచ్చేశాయి. వక పావుగంటలో మోకాలిలోతు నీరుప్రవహించడం మొదలెట్టింది. అరగంటయ్యేటప్పటికి ఇంకచెప్పేదేమిటి? త్రివిక్రమావతారంలాగు "ఇంతింతై వటుడింతయై" అన్నట్లుపొంగిమిన్నుముట్టుచూ పాము మీపం తెగగొట్టుచూ తన్నే చూడమని ఆనది పరాక్రమించింది మాబండీ మేమూ వడ్డునే వున్నాము, సూర్యోదయం అయింది. దంతధావనాదికాలకృత్యాలు నెఱవేర్చుకున్నాము. అంతలో ఎక్కడ నుండివచ్చాయో రెండు పెద్దబల్లకట్లువచ్చాయి. ఆవలిబండ్లను ఈ వలికి, ఈవలిబండ్లను ఆవలికి దాటించడానికి మొదలుపెట్టాయి. ఎక్కడ తెముల తుంది, వకటా? రెండా? వందలకొలదిబండ్లున్నా

యి. కీటకానికి తూర్పుప్రక్కను మహానది వున్నది. అదిజీవనది. గోదావరి, కృష్ణ వీట్లవంటిదే. వెడల్పులో ఇది ఆమహానదికితీసి పోదుగాని, జీవనదిమాత్రంకాదు. పడమటిదిక్కున ఇదివున్నది. ఈలాటివి, ఇంతింతకాకున్నను ఇంతకంటె చాలచిన్నవి అయిన సెలయేళ్ళ త్రోవలో ఎన్నోతగులుతవి. బొత్తిగా చిన్నవియైతే రోడ్డుబాటకు అడ్డం తగులకుండా ఏదోతూము కట్టివున్నారు. కాని ఈబాపతులు అప్పటికింకా కట్టబడివుండలేదు. ఇవి అప్పుడప్పుడు చాలా ప్రయాణీకులకు మోసం కల్పించడమున్నూ కలదు. ఆ రోజున ప్రమాదం మాత్రమేమీ జరుగలేదు కాని, మాబండీ మేమూ ఆవలికి దాటేటప్పటికి రాత్రి యెనిమిదిగంటలు దాటింది అప్పుడుమాకు బసయెక్కడ, బండలెక్కడ?

"ఊరు నాకుక్రొత్త, ఊరికినే క్రొత్త."ఒక వోఢ్రపండితుడు ఆవలివొడ్డునకు దిగిన సమయంలో తటస్థించాడు. ఆయనకు సంస్కృతం వచ్చును. పాప మాయెనేమన్నా "శాస్త్రిణః కుతఆగచ్ఛంతి? కుతోవాగచ్ఛంతి?" అంటూప్రశ్నించాడు. తత్కాలోచితమైన జవాబును చెప్పి నేటిరాత్రి మాగతియేమి అని అడిగితిని. ఆయన తనతో తీసుకొనివెళ్ళి వంటవగయిరాలకు సదుపాయం కల్పించిఆదరించాడు.

తెల్లవారుజామున మళ్ళా బయలుదేరి వకటిరెండు మకాములువెళ్ళేటప్పటికి బండియెద్దొకటి పడుకోవడం మొదలు పెట్టింది. అప్పుడు మరొకబండెక్కడ దొరుకుతుంది? ఆయెద్దుకు

బదులు బండివాడు కాడిబుజాన్ని బెట్టుకు నడవడం, ఎద్దు వెనుక రావడం, వీలునుబట్టి మేముకూడా నడవడం, ఈలాగు రెండు మూడు మకాములు ప్రయాణం జరిగింది. ఎట్లాగయితేనేమి, శ్రీజగన్నాధక్షేత్రమునకు వచ్చి చేరుకొన్నాము. స్వామివారిమీద చేతనైనది వకఅష్టకం "జగన్నాధం నాధంసరిదినసుతాయా భజ మనః" అనేమకుటంతో రచించినాను. సముద్రస్నానం వగయిరా సందర్భాలనుభవిస్తూ అక్కడ వారంరోజులవఱకూ వున్నామని జ్ఞాపకం.

గంజాం — బర్హాంపురం

అక్కడనుండి మళ్ళాబండిచేసుకొని గంజాముకు బయలు దేరినాము. చిలకసముద్రం త్రోవనైతే పడవలమీద ప్రయాణం చేయాలి, మధ్యమధ్య తిప్పలమీద వండుకోవాలి, కొంచెం చుట్టుగాని మెట్టమార్గం అంతకంటె వీలని కొందఱుచెప్పారు. ఆమాటమీద 'చుట్టయినా మెట్టమార్గం మే' లన్నారని మెట్ట మార్గాన్నే బయలుదేరాము. కాని త్రోవలో పోలీసుజవానుల సాయముతో బయలుదేరిన తహస్సీల్దారుగారినే రాళ్ళు రువ్విదొంగలు చీకాకుపఱచిన ట్లొకమకాములో తెలిసింది. ఇకఅప్పుడేంచేయము? కొన్ని బళ్ళ సహాయముతో యెట్లెట్లో చిన్నచిన్న ప్రయాణాలతో గంజాం చేరాము. కలకత్తా బయలుదేరినది మొదలు కటకంలో తప్ప గంజాంవఱకున్నూ స్వహస్తపాకమే. ఒకప్పుడు బండి క్రింద వంట చేసుకోవలసి వచ్చేది. ఎందుచేతనంటే: "అడి చినుకూ పొడిచినుకూ" వాన పడేటప్పుడు, ఏచెట్టుక్రిందోమకాం

పెట్టినప్పుడు అంతకన్న గతియేమి? ఎట్లో వుడికీవుడకని మెతు కులు దిని గాలికి చాటుగా బండి సర్దించుకొని దానిమీద నిద్రించ డం, బండివాడు బండిక్రింద పరుండడం ఇట్లా ప్రయాణం సాగిస్తూ గంజాం చేరాము. అక్కడినుండి సత్రాలలో భోజనం దొరకడం మొదలు వంటబాధ తప్పింది. గంజాం రాత్రిపూట ప్రవేశించాము. సత్రంలోతిని పరున్నతరువాత నాకు అపారంగా చెవిపోటు మొదలుపెట్టింది. అక్కడ దిక్కెవ్వరు? దగ్గఱ తమలపాకులు సున్నము నిలవ వున్నది. అవి రెండూ కల్పినరసం వల్ల ఆబాధ నివర్తించింది. తాంబూలము కాశీయాత్ర చేయించడా నికే కాకుండా చెవిపోటు వైద్యానిక్కూడా పనికివచ్చిందని నాలో నేననుకొన్నాను. అటనుండి తెలుగుదేశమే అనుకోదగిన సీతారాంపురం మొదలైన గ్రామాలద్వారా దేశానికివస్తూ బర్హాం పురంలోమాత్రం వారంరోజులు ఆగినాము. కారణం నాతో వచ్చిన కోమటన్నాడుకదా, ఇక నాచేతిలో సొమ్ములేదు. ఈపైన మనము కాలినడకమీదనే వెళ్ళాలన్నాడు. అలాగయితే ఈ వూళ్ళో నేను అవధానం చేసి సంపాదిస్తానని చెప్పిఆగమన్నాను. ఆగేడు. అవధానమునకంతా ప్లీడర్లుసిద్ధంచేశారు. కానిఅంతలో వారిలో నెవరికో ఆపత్తువచ్చి మఱికొన్నాళ్ళుండవలసి వచ్చింది. కోమటికి ఇంటి కెప్పుడు వెడదామా అన్నంత తొందరగా వున్నది. అందుచేత, అతడు, 'మీరుండండి నేమవెడతా'నన్నాడు. దానిమీద, నీకుమాత్రం బండిఖర్చెక్కడిది? మన యిద్దరికీ కూడా సరిపడ్డ సొమ్ము ఇక్కడ వస్తుంది వుండమన్నాను. తగిన ప్రత్యుత్తరం లేక ఆగినాడు కాని, ఏమైనా వానిమనస్సిక్కడ

లేదు. ఆకారణంచేత వున్న యథార్థం చెప్పవలసి వచ్చింది. సొమ్ము అంతో యింతో వుంది, ముందే జాగ్రత్తపడడం మంచి దని ఆలాఅన్నాను, కనుక వెడదాం పదండి, అన్నాడు. సరే నని బయలుదేరాము.

కా శీ కా వ డి మో త

అయితే మేమిద్దరమున్నూ కాశీకావళ్లు పూర్వులతోపాటు కట్టించుకొన్నామే గాని, యిదివఱకు వక మకామైనా మోయ లేదు. ఇక్కడినుండి మోయడానికి మొదలెడదామని బుద్ధి పుట్టింది. బుజాలమీద కావిళ్ళు పెట్టుకొని బయలు దేరాము. గోవిందపురం సత్రానికి రాత్రిపూటకు వెళ్ళాలి. అయిదు కోసుల మకాము. రోడ్డుమార్గము. ఒకటి రెండు కోసులు నడిచేటప్పటికి నాభుజము సహించింది కాదు. కోమటి చిన్నప్పటినుండి వ్యవ సాయంలో నలిగినవాడు. అంతేకాక లావుమాటి వెదురుబొంగు అతడు కట్టించుకొన్నాడు. అదేమో బలువుగా వుంటుందను కొని నాతాహతుకు సరిపోయే సన్నపు వెదురు నేను కట్టించు కొన్నాను. కోమటంత కాకపోయినా విద్యార్థి దశలో నేనున్నూ కొంచెం నీళ్ళకావిళ్ళకు అలవాటైనవాడనే అయినప్పటికీ, ఈ సన్నము నన్ను బాధించడానికి మొదలు పెట్టింది. ఆరహస్యము అప్పుడు కోమటినాకు చెప్పి, నాకావిడి అతదెత్తికొని అతడి కావిడి నాకిచ్చాడు. ఎట్లో ఆమకాం సూర్యాస్తమయానికి చేరు కున్నాము. కాని, త్రోవలో శీతాఫలప్పళ్ళున్నూ జీడిపప్పున్నూ తిని ఒక సెలయేటిలో నీళ్ళు త్రాగినాము.కాలంగాని కాలంలో ఆషాఢ

మాసంలో శీతాఫలం దొరకడం అత్యద్భుతంగా కనపడి ఈ చపలత్వానికి నన్ను పురికొల్పింది. రాత్రికే జ్వరంప్రారంభించింది. ఆసత్రంలో రెండు లంఘనాలుచేసి మూడోరోజున పథ్యం పుచ్చుకొన్నాను. ఆసత్రం అడవిలో వుంది. గోవిందపురం అక్కడికి రెండుమైళ్ళలో వుందట.ఆసత్రం పెట్టించినపుణ్యపురుషుడు సమయానికి అక్కడనే వుండడంచేత నా అనారోగ్యం ఆయనకు తెలిసింది.అనారోగ్యంలో నున్ననూ ఏవోకొన్ని శ్లోకాలు నావల్లఆయన వినడంవల్ల నాయందపారమైన భక్తికలిగి అక్కడ నున్నరోజులలో నాకు ఆయన చేయించిన సదుపాయము వర్ణనాతీతము. ఒక నెలరోజులైనా అధమం అక్కడవుండి మంచి ఆరోగ్యమును పొందినపిమ్మట వెళ్ళవలసినదని ఆయన మిక్కిలిగా నిర్బంధించాడు. కాని కోమటికి క్షణమొక యుగంగా వుంది. క్రొత్తగా కాపురముకు వచ్చిన భార్యను వదలి వచ్చిన వాడతడు. నేను క్రొత్తగా వివాహమైన వాడనే అయినను, బ్రహ్మచారివంటివాడనే. కోమటి నాతోపాటెట్లుండగలడు?

"ఒక్కొక్కరి హస్తవిశేషం!"

ప్రయాణం కావడానికి మొదలుపెట్టాడు. నాకాతనిసాయం వదలడం ఇష్టంలేదు. ఎట్లో మూడోరోజున పథ్యము పుచ్చుకొని బండి కుదుర్చుకొని బయలుదేరాము. ఆరాత్రికి—పైమకాము పేరు మఱచినాను. అక్కడకూడా సత్రంవుంది. ఆసత్రానికి వెళ్ళాలి. చులాగ్గా వెళ్ళవలసిందే కాని, బండివాడు నిద్దరోతూంటే యెడ్లు వాటికిష్టంవచ్చిన రోడ్డుమార్గం పట్టాయి. మాకేం తెలు

సును ? ఆరోడ్డే సరియైన దనుకొన్నాము. అది ఒక పల్లెటూరి దగ్గిరకు తీసుకువెళ్ళింది. ఆపైని రోడ్డులేదు. అప్పుడు వాణ్ణి లేపేము. లేచి చూచాడు. 'వీటితల్లిసిగాదరగా, తోవదప్పించా' యన్నాడు. ఇప్పు డేంచేదామన్నాము. ఈవూళ్ళో ఆగుదా మన్నాడు. ఇక్కడ అన్నం దొరుకుతుందా అన్నాను. బామ్మలు లేరన్నాడు. వున్నవూరు తీసుకు వెళ్ళమన్నాను. మంచిదని యేదో పొలాలతోవను వొక చిన్న అగ్రహారంలోకి తీసుకు వెళ్ళేడు. ఆవూళ్ళో గోడలకు బదులు ముళ్ళకంచెలే విస్తారం కనపడ్డాయి. వీధులు తెలియడమేలేదు. జాముదాత్రికి లోపుగా అయింది. నాకు ఆకలి అపారంగా వేస్తూవుంది. కొన్ని యిళ్ళకి వెళ్ళి అడిగేనుకాని, భోజనా లయిపోయినా యన్నారు. ఒక యిల్లాలు మాత్రం, నాయనా ! అన్నముందికాని, యిప్పుడే చల్ది కుండలో పడేశానన్నది. 'అమ్మా ! అది అయితే మరీ మంచి' దన్నాను. అలాఅయితే రండి నాయనాఅని వడ్డించింది. తృప్తిగా ఇద్దరమూ భోంచేసినాము. జ్వరపడియున్న నాకు రాత్రివేళ అ భోజనం విధిగా జబ్బు చేయవలసిందే కాని, అచేతి మాహాత్మ్య మేమో లేశమున్నూ జబ్బుచేయనేలేదు. ఆరాత్రి ఆయిల్లాలు అన్నము పెట్టకపోతే నేను యేమగుదునో యిప్పుడుద్రాయజాలను.

యోగ్యుల వూహలుకూడా వకప్పుడు లోకాపకారకాలు

ఈరీతిగా కొన్ని వూళ్ళల్లో భుక్తల గృహాల్లోనూ(తూర్పు దేశంలో అగ్రహారీకులను భుక్తలంటారు) కొన్నివూళ్ళల్లో సత్రా లలోనూ భోంచేస్తూ, కొంత నడకమీదా కొంత బండిమీదా

మార్గం అతిక్రమిస్తూ, త్రోవలో కొంచెం కొంచెం రోడ్డుకు దూరంగా వున్నప్పటికీ శ్రీకూర్మం, సింహాచలం, వుప్పమాక, మొదలైన క్షేత్రాలు సేవించుకుంటూ ఎట్లాగయితేనేమి తుని చేరాము. గంజాం వచ్చినది మొదలు స్వయంగా వండుకోవడం తప్పిందని యిదివఱకే వ్రాశాను. త్రోవలో చాలవఱకు సత్రాలన్నీ శ్రీ మహారాజులుంగారివే. ఆసత్రాలు సదుపాయంగాఅన్నోదకా లివ్వడానికే అసలు దాతవ్యదాత లేర్పరచి వున్నారట. కాని యిటీవల ఆసంస్థానానికి దివాన్‌గిరీ చేసిన శ్రీ పెనుమత్స జగన్నాధరాజుగారు వక్క సత్రం తాలూకు సొమ్ముతో రెండేసి సత్రాలు పెట్టి ఆసదుపాయం పూర్తిగా తగ్గించారని మాగురువుగారు చెప్పగా విన్నాను. నాకు ఈప్రయాణంలో గురువుగారు చెప్పినమాట అనుభవంలోకి వచ్చింది. దివాన్‌జీ జగన్నాధరాజుగారు కూడా మహాయోగ్యుడే కాని, వారి వుద్దేశ్యం, ఏదోఆపూట తినివెళ్ళేవాళ్ళకి సదుపాయ మెందుకు? అసలు లేకపోవడం కంటే, ఇంత చారునీళ్ళు అన్నం వుంటే చాలదా, అని యట. మంచి యోగ్యులకు తోచే వూహలుకూడా వకప్పుడు లోకాపకారకా లవుతాయి అన్నందులకీ సత్రాలే వుదాహరణం. దివాన్‌జీగారు వకటి రెండుచేస్తే, దానిలో గుమస్తాలూ, వంటబ్రాహ్మలూ మరికొంత తగ్గిస్తే, తుదకు నీళ్ళల్లో వుప్పు మాత్రం వేసితీసిన తోటకూర, సుద్ద కల్పిన నీళ్ళవంటి మజ్జిగ — ఈరీతిగా భోజనం ఏర్పాటవుతుందని వేఱే వ్రాయనక్కఱలేదు. ఈభోజనంఅప్పుడే చూచాను, మళ్ళా ఈమధ్య నాలుగేండ్లనాడు విజయనగరం విద్యార్థులు భోంచేసే సంత్రంలో చూచాను. చూడడమంటే చూడడం

కాదు, తినిచూచాను. మీరీరోజులలో సత్రభోజనాని కెందుకెళ్లా
రని శంకింతురేమో. బొబ్బిలి పట్టాభిషేకం కృతియిచ్చి వచ్చే
టప్పుడు ఇదివఅలో నావద్ద చదివిన విద్యార్థులు కొందఱి కోరిక
మీద విజయనగరంలో ఆగవలసివచ్చింది. ఆవిద్యార్థులు నాకో
సమేదో పెద్ద ప్రయత్నం చేయబోతే, 'అబ్బాయీ! మీరంతా
యెక్కడ భోంచేస్తే అక్కడే నేనుకూడా భోంచేస్తాను. ఒకపూట
కేమిటి, మీ విద్యార్థుల పంక్తిని భోంచేయడం నాకు పరమసంతో
షం'అన్నాను. దానిమీద ఆసత్రాధికారితో చెప్పి యేదో సదు
పాయం కల్పించాలని అనుకున్నారు కాని, నేను దానికీ అంగీక
రంచక, నాపేరు చెప్పనేవద్దు. నేను వచ్చినట్టు విజయనగరంలో
యెవ్వరికిన్నీ తెలియనే కూడదు, అలాగైతేనే నేను వస్తాను,
లేకుంటే రానేరాను, అని ఖండితంగా చెప్పేటప్పటికి, విధిలేక
వాళ్ళు అందుకే అంగీకరించారు. ఆకారణంచేత ఆవిద్యార్థులసత్ర
భోజనం నాకు అనుభవానికి వచ్చింది. ద్రవ్యదాతల లోపముం
దేమో అంటే, రోజు వకంటికి పన్నెండు రూపాయలు కూర
లకే యిస్తారట. ఇట్టి స్థితిలో పైని వర్ణించినరీతిగా భోజనం
వుండడానికి కారణం మధ్యవాళ్ళ చౌర్యమే కాక మఱేమి? ఇం
కొక్క విశేషం. ఈసత్రాధికారి ఎవరో సామాన్యుడు కాకవేదం
వచ్చిన కుటుంబంలో పుట్టి వేదంచెప్పికొన్న శ్రోత్రియుడనికూడా
విన్నాను. అందుకే కాబోలును, ఇంత శోత్రియంగా విద్యార్థుల
భోజనం వుందనుకోవలసివచ్చింది!

ఇట్టి సత్రభోజనాలమీద మళ్ళా జిహ్వాచచ్చి ఎట్లో తుని చేరినాము. అక్కడ మాకు చుట్టాలు లేరుగాని చుట్టాలవంటి వారున్నారు. వారింటికి వెడితే ఈలోపున చచ్చినజిహ్వా లేచి మళ్ళా మనుష్యలోకంలో చేరదగిన భోజనం దొరికింది. ఇటీవల నెన్నెన్ని రాజయోగపు విందులనుభవించిననూ నాటి వంకాయ కూరలో శతాంశమునకు కూడపోలవని సిగ్గువిడిచి వ్రాస్తున్నందుకు చదువరులు మన్నించాలి. ఇంకొకటి. వంటయొక్క రుచి కేవలం వండేవారియందేవుండదు, పదార్థమందున్నూ వుండదు, తినేవాడి అవస్థనుబట్టి కూడావుంటుంది.

సరే, తునినుండి కొన్ని మజిలీల మీదపిఠాపురంవచ్చి అక్కడ సత్రంలో సహపంక్తి చేసి కావిళ్ళు బుజానపెట్టి చామర్ల కోటదాకా వచ్చినతరువాత కోమటి ఆకాలువ పడవెక్కి వెళ్ళి పోయాడు. నేను కాకినాడద్వారా యానాముకు వెళ్ళాను. యానాం ప్రవేశించకపూర్వం సమీపగ్రామం నీలపల్లె దేవాలయంలో కాశీ కావిడి సహితం ఆగినాను. ఆగియింటికి కబురు పంపిన మీదట మావాళ్ళు బాజాబజంత్రిలతో వచ్చి నన్ను ఇంటికితీసుకుని వెళ్ళారు. అప్పటికింకా కాశీనుండి గంగకావిడి తెచ్చినవాళ్ళకి మర్యాదలున్నాయి.

గంగాసంతర్పణవృత్తాంతము

ఇక్కడితో కాశీయాత్ర సమాప్తి అయినప్పటికీ దీనికే సంబంధించిన గంగాసంతర్పణవృత్తాంతం వ్రాయడం అంత అనుచితం కాదనుకుంటాను. గంగాసంతర్పణ కొంతనాతాహతుకు

ఎక్కువగా చేదామని నాసంకల్పము. ఎక్కువంటే మరేమీలేదు గాని, పిండివంట మిఠాయి చేయించాలని నాకుతూహలం. యానాములోవిస్తరించి విస్తళ్ళు లేవుగాని, సమీపగ్రామము వింజరంవుందిగనుక నూరింటికి తక్కువగాకుండా బ్రాహ్మణ్యము వస్తారు. ఇంకా బంధువులు వగయిరాలతో రెండువందలకు యత్నం చేయాలి. ఇదిసంపన్నులకయితే లెక్కలోదికాదుగాని అప్పుచేసి తోవఖర్చులకు మనియార్డరుచేసిన మాతల్లిదండ్రులు భరించగలరా? కాబట్టి నేను సంపాదించాలి, నాకుమాత్రం యెవరిస్తారు? నాకివ్వరుకాని. కవిత్వానికిస్తారు. ఇంకా ఇప్పటిలాగు అప్పటికి కవిత్వమంటే ఈసడింపుకలుగలేదు, అనినాతలంపు. రుద్రాక్షతావళం, దర్భాసనం, గంగాయమునాచెంబు. విభూతిపెండి కట్లు, నీరుకావిధోవతులు, నేనూకోనసీమకు ప్రయాణమయినాము. అప్పటికి నేనే విద్యార్థిని. కాబట్టి నాకువిద్యార్థి యలంకారంగాలేదు పండితవేషానికిది మాత్రమే లోటుగాని తక్కిన లక్షణాల్లో లోపము లేశమున్నూ లేదు. మురమళ్ళ పోలవరమూ, క్రొత్తపల్లె, కేశనకుర్రు, ఈగ్రామాల్లో కొంతప్రచారం చేశానుగాని,యేదో పది అయిదూ తప్ప పెద్దత్రోవపడలేదు. ఆపైనివృద్ధగౌతమి దాటి ముమ్మిడివరం ప్రవేశించాను. త్రోవలో ఊరువెలుపల కొబ్బరితోటల్లో కొందరుగృహస్థులు కాపురమున్నారు. అందులో పండిత సంప్రదాయమున్నూ కవిసంప్రదాయమున్నూ స్వతః పండితులునూ అయిన వక్కలంక వీరభద్రయ్యగారు నన్ను బహూకరించి అక్కడ వున్నంతకాలమూ మిక్కిలి ఆదరముతో ఆతిథ్యమిచ్చినారు. గ్రామకరణం కామరాజుగారు బహు పలుకుబడి

కలవాడు. ఆయన నాచేత అష్టావధానం సభ చేయించి నూటపద హార్లు ఇచ్చేవుూహతో నున్నాడు. ఈలోగా ఆయన పినతండ్రి అమ్మిరాజుగారున్నూ, వెంపరాల వెంకటశాస్త్రిలు గారున్నూ నన్ను పరీక్ష చేయడానికి అప్పుడప్పుడు ఏవోవారికి తోచినశంకలు శంకిస్తూవుండేవారు. నాస్థితి అప్పటికప్పుడే ఆలాటి సామాన్య పండితులకు లొంగేటట్టులేదు. కౌముది ప్రధానభాగాలు అయి నాయి, పరిభాషేందు చాలమట్టుకు అయింది. ఇతర వ్యాఖ్యా నాల్లో విశేషాలు కొన్ని తెలుసును. ఈస్థితిలో వున్న నేను కేవల సాహిత్యం మాత్రం వున్నవారి కేలా లొంగుతాను ? అదిన్నీ కాక వారిరువురున్నూ విధ్యావయోవృద్ధులే అయినను నన్నుఅడిగే ప్రశ్నలు శుద్ధ అవ్యక్తముగా నున్నాయి.

మాదిరికి వక్కటి యిక్కడ వుదాహరిస్తాను, దానివల్ల వారి పెద్దతనమున్నూ నాచిన్నతనమున్నూ మీకేతెలుస్తుంది.— నేను అన్నపూర్ణాష్టకంలో అమ్మవారిని మత్సద్మని స్థీయతామ్, అని కోరినాను, దానికర్థ మింతకు పూర్వం వ్రాసే వున్నాను. ఈస్థలంలో వారి శంక 'అబ్బాయీ, అమ్మవారిని మీయింటిలో నుండమన్నావుకదా ? అయితే మీయిల్లు తాటాకులయిల్లా ? లేక పెంకుటిల్లా అని. నా సమాధాన మేమిటంటే, మాయిల్లు మీరన్న రెండు విధములలో నొక్కటియుగాదు, గడ్డియిల్లు, అని. పాండి త్యంతోపాటు నాకు పెంకెతనమున్నూ లోటులేదు. కనుక పెడస రంగా జవాబిచ్చాను. పైగా వయస్సుముదిరిన వారి ధోరణి యెంత పెడత్రోవ నున్నదో చదువరులు పరికింతురుగాక. దానిమీద

వారునన్ను ఏదోవిధంగా గేలిచేయమొదలిడినారు. నేను "కార్యార్థినః కుతోగర్వః" గనుక, ముందవధానం చేయవలసివుంది, వీరితో మనకు పోట్లాట తగదు, ఇందులో వకరుసభ చేయించేవారి కత్యావశ్యకులు, ఇప్పుడేమైనా వైరస్యం కలిగితే వీరి ద్వారా కాబోయే కార్యం చెడవచ్చునని వూహించి, వారికి వోడిపోయి నట్లు నటిస్తూ కాలక్షేపం చేసేవాడను.

చందా ముష్టి

అంతలో సభ జరిగింది. నిడమఱ్ఱులో మోస్తరుగా ఏవిధ మైన కమ్మీలూ కృత్రిమాలూ లేకుండా దివ్యంగా అష్టావధానం పూర్తి చేశాను. సభ్యులు సంతోషించారు. గ్రామము చాలా పెద్దది. నూటపదహారు వఱకు చందా కాగితంమీద పడ్డది. వసూలుచేసి వారంలోగా సమ్మానించి పంపాలని కరణంగారినిజ మైనవూహ. ఈస్థితిలో పినతండ్రి అమ్మిరాజుగారు, 'నీవువసూలు చేసేదేమిటి? ఆకాగితం ఆయనకిస్తే ఆయనే వసూలు చేసి కొంటా'డని మెల్లగా ఆయన బుద్ధి తిప్పేశాడు. దానిమీదఆయన నాకు చందాకాగితం చేతికిచ్చి వసూలు చేసికొమ్మన్నాడు. నాకు పట్టరాని కోపం వచ్చింది. అవసరాన్నిబట్టి దిగమ్రింగినాను. వసూలుకు తిరగడానికి మొదలుపెట్టాను. స్నాన సంధ్యాద్య నుష్ఠానాలు ముగించుకొని బయలుదేరి వెళ్ళాటప్పటికి వక గృహ స్థును చూడడం అయ్యేది. అంతలో భోజనానికి కనిపెట్టుకుంటా రని బసకు రావలసి వచ్చేది. ఆవెళ్ళేయిళ్ళు అక్కడా అక్కడా కొబ్బరితోటల్లో వున్నాయి. చాలవఱకు రాజుల పద్దులే. ఆరాజు

లెవ్వరో తప్ప పొలాల్లో కాపురమున్నవాళ్లే. కౌశికకు ఈవలి యొడ్డుకంటె ఆవలి యొడ్డున నెక్కువగా నున్నాయి. బాడీ బందతో వున్న ఆకౌశిక మాటి మాటికి దిగడం, వెళ్ళడం, అక్కడ పులిచార్ల కుక్కలు కఱవరావడం, ఎవరో వారించడం, ఈలాటి చిక్కులతో ఎట్లో ముప్పది రూపాయీల పైచిల్లర వసూలుచేశాను. అంతలో విసుగుపుట్టింది. భోజనంచేసి పరుండడంతోటే ఒక ఆలోచన పుట్టింది. ఈలా తిరిగి ముష్టెత్తుకొనే యెడల, సభచేయడం యెందుకు? అసలాయన మంచివాడయినాపిన తండ్రిగారి దుర్బోధవల్ల ఆయన బుద్ధి చెడిపోయింది, గంగా సంతర్పణకు ఈవూరు కాకపోతే ఇంకోవూ రవుతుంది, ఏలడానికి వూళ్లు లేకపో వచ్చుగాని, యెత్తుకు తినడానికి వుండకపోవు, 'సాహసేలక్ష్మీః' అన్నాడు, అనిలేచి, దర్భాసనం కట్టి, నన్ను మిక్కిలిగా ఆదరించుచున్న వీరభద్రయ్యగారి వద్దకు వెళ్ళి, నామనస్సులో వుదయించిన కోర్కె యిట్టిదియని యథార్థంచెప్పి, ఈసందర్భం కొద్దిరోజులవఱకూ యెవరికీ తెలియనీయవద్దని కూడా ఆయనతో మనవిచేసి, ఇదివఱలో వసూలైన సొమ్ము ముప్పై రూపాయీల పైచిల్లరయున్నూ అణాల పైసలతో గంగా యమునా చెంబులో పోసికొని, హోరున వర్షం కురుస్తూ వుండగా బయలుదేరి, గ్రామంలోకి వచ్చి కరణంగారిని మామూలుగా దర్శించి నట్టే దర్శించి, ఏదో పిచ్చాపాటీ మాట్లాడి, 'అయ్యా, ఈరోజున మధ్యాహ్నము నేను పరున్నప్పుడు నిద్రలో మీగ్రామములో కేశవస్వామివారు కలలో కన్పడి, ఏమిరా! నీ కవిత్వసంపాదన ప్రస్తుతం మరమ్మత్తగుచున్న నా ఆలయా

నికివ్వలేవుటార్రి? అని వీపుమీద చరిచినట్లయింది. నేను చేసే కార్యమేనా గంగా సంతర్పణగదా, అదిన్నీ దేవతా కార్యమే. ఇదీ దేవతాకార్యమే కనుక ఈ అవధానసభ నూటపదహారున్నూ ఆలయానికి అర్పణచేశాను. ఇదుగో వసూలైనమట్టుకు సొమ్ము మీకు ఇస్తున్నాను. తక్కినది యావత్తూ శ్రద్ధగా వసూలుచేసి స్వామివారిగుడికి సమర్పించవలసింది' అని అధికారంతో ఆయనకు విధించి, ఆవర్షంలోనే అయినాపురం గ్రామానికి ప్రయాణమై గుబ్బగొడుగు విప్పుతూవుండగా. పాపము, ఆకామరాజు గారు నేనెంత గంభీరంగా మనోవికారాన్ని తెలియనీయక పోయినా, లౌక్యుడు కనుక, అనుమానపడి, ఈపూటమట్టుకు మాయింట ఆగి వెళ్ళండి, వర్షము, త్రోవలో చిక్కుపడతారు, అని మిక్కిలిగా బ్రతిమాలినాడు. నేనూ వినయంగానే, నాకు సెలవియ్యండి, సంతర్పణకు ఏర్పరచుకొన్న రోజు దగ్గఱకు వస్తూవున్నది, అని మాట్లాడుతూ ప్రయాణం చేశాను.

ప్రొద్దు గ్రుంకేటప్పటికి అయినాపురం ప్రవేశించాను. ఎవరో గృహస్థులింట దర్భాసనం దింపాను. వచ్చిన సంగతి చెప్పాను. ఆగృహస్థు, ఇక్కడ ప్రస్తుతం వున్న డెప్టాసూపరిండెంటుగారు బహుయోగ్యులు, పండితులంటే ప్రాణమిస్తారు, అనిచెప్పి, వారిబసకు వెంటబెట్టుకొని తీసుకువెళ్ళేరు. నన్ను ఆయన మిక్కిలి గౌరవించి భోజనాలయిన తరువాత ఆరాత్రి అష్టావధానసభ జరిగించి గౌరవించాడు. మరునాడు సాయంకాలంలోగా యేభై అరవై చాపులు, రమారమి నూరురూపా

యీాలు తటస్థమయినాయి. వెంటనే గిరుప్రినమళ్ళి యింటికివచ్చి, గంగాసంతర్పణ జరిగించుకొని, పెండ్లి అయిన కొద్దిరోజుల లోనే కాశీవెళ్ళడంచేత తరువాయిగావున్న మనుగుడుపు నిమిత్తం అత్తవారింటికి వెళ్ళి, అక్కడినుంచి తిరిగి గురువుగారివద్దకువెళ్ళి వారివద్దనే వ్యాకరణం తరువాయి తిరుపతిశాస్త్రితో సహాధ్యాయిత్వ మును గైకొని చదివితిని. ఇదివఅకు తిరుపతిశాస్త్రి నాతో విశేష మైత్రిగా వుండకున్నను. కాశీవెళ్ళివచ్చినప మొదలు అవధానాది కారణములచే నాపేరుకొంత పైకి రావడం మొదలుపెట్టడంచేత, విశేషమైత్రిగా వుండ మొదలిడినాడు. కాని మధ్య మధ్యపోట్లాట కూడా ఆడుతూండేవాడు. అంతట్లో మాతల్లిదండ్రులు త్రోవ ఖర్చులకోసం అప్పుచేసి పంపించిన ముప్పైరూపాయీాలు తీర్చు కోవలసి నేనెక్కడికో సంపాదనకు బయలుదేరబోవుచుండగా, గురువుగారు, అబ్బాయీా, నీకు యితడుకూడా వుంటే చాలా శోభగా వుంటుంది, గనుక ఇతన్ని కూడా తీసుకువెళ్ళవలసింది, అన్నారు. వారు ఈలా సెలవిచ్చేటప్పటికి, నాకూ తిరుపతిశాస్త్రికీ యేవో మనఃకలహాలున్నాయి. దానిమీద నేను ఆతడువస్తేనా అభ్యంతరం లేదన్నాను. రాకేంచేస్తాడు తప్పకుండా వస్తాడని గురువుగారని, ఏమయ్యా, అతడూ నువ్వూ కలిస్తే బాగావుం టుందన్నారు. మంచిదన్నాడు, వచ్చాడు. కాకినాడ వెళ్ళేము. అక్కడ జరిగిన శతావధానం వగయిరా జాతకచర్యలో వున్న విషయమేకదా !

ఈ కాశీయాత్ర మాత్రము జాతకచర్యలో లేనిదాఅంటే, ఉన్నదేకాని, విస్తరింపవలసిన పుణ్యగాధ కనుక, నేనీమధ్య షష్టి పూర్తి జరిగినది. మొదలుకొనిన్నీ, అంతకు పూర్వంనుంచిన్నీ, మిక్కిలి జబ్బుస్థితిలో వుండి, నిన్న నేటినుండి కొంచెంతేరుకుంటూ, ఈరచన యిహపరసాధకమనిచెప్పి దీనినికొంతవిస్తరించివ్రాశాను. కాకినాడ, అమలాపురం వగయిరా అవధానముల కున్నూ కాశీ యాత్రకున్నూసంబంధ ముండనేరదు గనుక, వాటినిగూర్చి యిందు వ్రాయవలసిందిలేదు. ఒక్కటిమాత్రం వ్రాసితీరాలి ముమ్మిడివరం కరణం, మాచిరాజు కామరాజుగారు మేము అమలాపురంలో గొప్ప గౌరవములు పొందుచూవున్న సమయంలో వచ్చి, వెనుక జరిగినలోటు తీర్చుకొనే వుద్దేశ్యంతో వకపర్యాయం వారిగ్రామం రావాలని మిక్కిలి బలవంతంగా కోరారు ఆయన యోగ్యతను బట్టి త్రికరణయా వెళ్ళాలనే నేను అనుకొన్నానుగాని, యెందు చేతనో సాగిందికాదు. "బలీయసీ కేవల మీశ్వరాజ్ఞా."

—

ఏగురువుగారివద్ద చదువుకొంటూ,—తీరికూర్చునిఅయితే నేమి,— నేను కాశీకి వెళ్ళానో, మళ్ళా ఆగురువుగారి దగ్గఱకు వచ్చానుగనుక, ఇకదీన్ని ముగించుట యుక్తంగా వుంటుంది, యీకాశీయాత్రన్నది నాజాతకరీత్యా, చంద్రమహాదశలో శుక్రాం తరంలో తటస్థించింది. వివాహం కూడా దానిలోనే. జాతక విషయం తెలిసినవారికి, ఆయా విశేషాలు ఏయేగ్రహస్థితులను బట్టి సంఘటించాయో తెలిసికొనే నిమిత్తం, నాజాతకంకూడా వుదాహరించి మఱీ ముగిస్తాను. ఈ శుక్రాంతరం విరోధి

సం॥ వైశాఖ బ౧౩ శ మొదలుకొని, వికృతి సం॥ పుష్య బ౧౩ శ వఱకును అనితెలియగోరినాను. వివాహము జరిగినరోజు ఇది వఱలో వ్రాసియేయున్నాను. కాశీకి బయలుదేరినది పుష్యశుద్ధ తదియ యని జ్ఞాపకము. అటనుండి దేశానికివచ్చినది ఆషాఢ మాసము. కోనసీమకు సంపాదనకు వెళ్ళినది భాద్రపదమాసము. వివాహం నాటికి నా వయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరముల మూడు మాసముల యిరువదియొక్కరోజులు. కాశీ ప్రయాణం నాటికి ఇక నొక్కమాసం కలుపుకొంటే సరిపోతుంది. ఇంత డితైలుగా యెందుకువ్రాస్తున్నానంటే, నాజాతకమందు కొంత యితర పాపగ్రహసంబంధం వున్నప్పటికీ. శతమంజరీ యోగాల లోని "కుసుమయోగము" అనే మొట్టమొదటియోగము పూర్తిగా పట్టింది. ఆ యోగము పట్టిన జాతకమునకు ఇరువదియేండ్లు దాటినతర్వాత యోగమారంభమవుతుందని దైవజ్ఞులు వ్రాశారు. దానికి తథ్యంగా, కాకినాడలో సంపూర్ణ శతావధానంచేసి పెద్దగా గౌరవముపొందినది ఖరసం॥ ఆశ్వయుజబహుళములో గనుక, అప్పటికి నావయస్సు ఇరువదియొక్క సంవత్సరమూ రెండు మాసముల పైచిల్లర అగుటచే జాతకము చక్కగా దృష్టాంతం ఇచ్చినట్లే తజ్ఞులు అనుకోవచ్చును. ఈ కాకినాడ అవధానం నాటికి కుజమహాదశలో కుజాంతరం జరుగుతూవున్నది. యత్కిం ఓద్యోగము కాశీప్రయాణానికి ముందే ఆరంభమయింది కనుక చంద్రునిలో శుక్రాంతరంలోనే యోగానికందిచ్చి నట్టున్నూ, దానిని కుజుడు ప్రబలంచేసినట్టున్నూ అనుకోవచ్చును. కుసుమ

యోగాన్ని వుదాహరించి, యిక దీనిని ముగిస్తాను. జాతక చక్రములు జాతకచర్యా గ్రంథమున చూడగోరెదను.

కుసుమ యోగము

శ్లో॥ లగ్నా త్సప్తమగే చంద్రే, చంద్రాదష్టమగే గురౌ,
గురుణా సంయుతే లగ్నే, యోగః కుసుమసంజ్ఞితః।
కుసుమాఖ్యేతు సంజాతో భూపాలో బంధురక్షకః
వింశత్యబ్దాత్పరం గ్రామపురకర్తా భవిష్యతి॥

ఇంత చక్కగా ఋజువిచ్చుచున్ననూ, ఇప్పటివారనేకులు జాతకవిషయమున విశ్వాసము లేనివారుగానున్నారు.

అపసవ్య చక్రము

ప్రమోదూత సం॥ శ్రావణశుద్ధ ద్వాదశి సోమవారం, రాత్రి ౨౫-౮ విగడియలవేళ, మిథునలగ్నమంచు జననము,

లగ్నభుక్తి ౩-౪౫ శేషం ౧-౩౦ పూర్వాషాఢా చతుర్థ చరణభుక్తి పోగా శేషము ౧౪-౨౧. ఋక్షాద్యంతము ౫౬-౫౦. పాదప్రమాణం ౧౪-౨౬. జననకాల శుక్ర మహాదశా శేషము సం ౪-మా౧౧-రో౧౬.

జాతకపరిశీలకులకు ఈచూపిన ఆధారములు చాలునుగాన విస్తరింపను.

ముమ్మిడివరంలో వితండవాదం మొదలుపెట్టిన పండితులకు నేను లిఖితపూర్వకంగా యిచ్చిన సదుత్తరమును లిఖించి విరమిస్తాను.

"మత్సద్మని స్థీయతా మిత్యత్ర, అన్నపూర్ణాంబికాయా భక్తగృహనివాసోక్తి ర్నదోషాయ, కుతః, తస్యాభక్తపరాధీన త్వాత్, తథాచ, శ్రీసూక్తే, 'మమవసతుగృహే సర్వమాంగళ్య యుక్తే' 'త్యుక్తత్వాచ్చ."

ఇందింకనూ మఱికొన్ని శంకాసమాధానాలున్ననూ విస్తర భయముచే దిఙ్మాత్రముగా నుదాహరించి విరమించు చున్నాను. ఇదేనా, మీయిల్లు తాటాకులిల్లా ? పెంకుటిల్లా ? అంటే, బెడిదంగా. రెండూకాదు గడ్డియిల్లని మాత్రమే జవాబుచెప్పానంటె, చదువరులు నిజమైన జవాబేమి అని అనుకోకమానరని వ్రాయ వలసి వచ్చింది. అప్పుడు యానాములో మేము కాపురమున్న యిల్లు గడ్డిల్లయినమాటా సత్యమే. జాతకచర్యలో ఏవోకొన్ని పంక్తులలో టూకీగా వుదాహరించిన నా కాశీయాత్ర పూర్తిగా కాకున్ననూ కొంతవిస్తరించి వ్రాస్తే ఇంతపెరిగింది. ఇంకా ఇందులో బుచ్చిమనుమరాళ్ళ పెండ్లివగయిరాలు వ్రాస్తే యెంత పెరిగేదో ! కొంతమంది పండితుల నామములుమాత్రం ఇందుదాహరించినాను. ఇంకా యెందఱినో వ్రాయవలసివున్నది. అందు మాగురుపరంపరమట్టుకువ్రాసి విరమిస్తాను.కాశీనాథశాస్త్రిలుగారు, వీరిశిష్యులు రాజారామశాస్త్రిలుగారు, (వీరు శ్రీ భాగవతుల హరిశాస్త్రిలవారికి సహాధ్యాయులు) వీరిశిష్యులు మాగురువులు శ్రీచర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిలుగారు. అస్మచ్ఛ్రీ గురుచరణార విందాభ్యాం నమోనమః.

సమస్తసన్మంగళాని భవంతు

తిరుపతి వేంకటకవులొనర్చిన తెనుఁగుగ్రంథములు.

ప్రబంధములు

44 శ్రవణానందము
45 పాణిగృహీత
46 లక్షణాపరిణయము
47 బుద్ధచరిత్రము
48 శ్రీనివాస విలాసము
49 ఏలామాహాత్మ్యము
50 పూర్వహరిశ్చంద్రచరిత్రము
51 శివభక్తి
52 సుశీల
53 పతివ్రత
54 గోదేవి
55 దేవీభాగవతము (పురాణము)
56 శివలీలలు (డిటో)
57 జాతకచర్య (వెం॥ శా॥ చరిత్ర)
58 ఇటీవలిచర్య

వివాదగ్రంథములు

59 గీరతము (4భాగములు)
60 గుంటూరుసీమ (2రంగములు)
61 వేమవరాగ్రహార శతావధానము
62 చెళ్ళపిళ్ళజయంతి
63 మల్లేశ్వర విజ్ఞప్తి

లఘుకావ్యములు

64 వ్రతకథలు
65 పురాణగాథలు
66 రసికానందము
67 శసగ్రహము
68 గ్రామసింహము
69 బిడాలోపాఖ్యానము
70 వ్యాసనిష్కాసనము
71 దైవతంత్రము
72 వైరాగ్యశతకము
73 శుకరంభాసంవాదము
74 శివశంకరవిజ్ఞప్తి
75 రాసభకుమారుఁడు
76 దివ్యతిరుపతి

శతకములు - స్తవములు

77 కామేశ్వరీశతకము
78 ఆరోగ్యకామేశ్వరి
79 ఆరోగ్యభాస్కరస్తవము
80 మృత్యుంజయస్తవము
81 నమశ్శివాయస్తోత్రమ్
82 శివస్తవము
83 సౌభాగ్యకామేశ్వరి
84 కాళికాదిస్తోత్రమాల

☞ ధరలకు ఉచితముగా పంపబడే మా క్యాటలాగు చూడుడు